บทที่ 6

สำนวน

คำว่า "สำนวน" ในภาษาไทยมีความหมายหลายนัย เช่นถ้าพูดว่า สำนวน น.ม.ส. สำนวนสมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ สำนวนในที่นี้หมายถึง "วิธีเขียน" ซึ่งรวมทั้งความคิดและภาษาที่ใช้ ถ้าพูดว่าหนังสือนี้สำนวนดี สำนวนดีหมายถึง "การใช้ภาษาสละสลวย" หรืออาจหมายถึงใช้ภาษาได้ถูกใจผู้อ่านผู้นั้น ถ้าพูดว่า เขาเป็นคนเจ้าสำนวน ก็อาจหมายความว่า "พูดจาหลบหลีกเอาตัวรอดได้เก่ง" ถ้าพูดว่า ข้อความนี้ใช้เป็นสำนวน ก็หมายความว่า "มิได้ใช้โดยความหมายตามตัวหนังสือ แต่ใช้ตามความหมายอื่นที่เป็นความหมายรอง" นอกจากนี้ความคิดเปรียบเทียบต่าง ๆ เช่นอุปมาอุปไมย ซึ่งเป็นความนิยมในแต่ละสมัยก็เรียกว่าสำนวน คือ สำนวนเปรียบเทียบได้ เนื่องจากสำนวนมีความหมายได้หลายนัยเช่นนี้ ผู้เขียนเรื่องสำนวนแต่ละคนจึงต้องพยายามนิยามคำว่าสำนวนตามที่ตนมุ่งหมายโดยเฉพาะ

ในวิทยานิพนธ์นี้ คำว่า "สำนวน" แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. กลุ่มคำที่มีลำดับคำในกลุ่มแน่นอนตายตัว อาจเป็นคำกริยากับคำนามใช้คู่กันหรืออาจเป็นคำในหมวดอื่นก็ได้ แต่กลุ่มคำนั้นต้องไม่เป็น คำซ้อน, คำคู่, คำประกอบ, และคำคล้อง ตัวอย่างสำนวนประเภทนี้เช่น ขาดหัวช้าง คนชุม เป็นต้น

2. กลุ่มคำที่ใช้ในความหมายไม่ตรงตามตัวหนังสือ ส่วนมากใช้ตามความหมายรอง สำนวนประเภทนี้ เช่น กินเมือง ตีคอ ตีกิน คอยเหตุการณ์ เป็นต้น

3. สำนวนความเปรียบ ได้แก่สำนวนที่มีการเปรียบเทียบ สำนวนความเปรียบนี้แต่ละสมัยจะใช้แตกต่างกันไป บางสำนวนมีใช้อยู่ในสมัยหนึ่ง แต่เมื่อกาลล่วงไปก็เลิกใช้เป็นต้น เช่นมีสำนวนว่า "ขาวเหมือนสำลีเม็ดใน" สมัยปัจจุบันคนที่ไม่เคยเห็นเม็ดสำลีย่อมไม่เข้าใจสำนวนนี้ สำนวนความเปรียบชนิดนี้เรียกว่า สำนวนความเปรียบพ้นสมัย

หรือสำนวนความเปรียบที่ตายแล้ว (dead metaphor) ในการพิจารณาสมัยของภาษา สำนวนความเปรียบเป็นลักษณะประการหนึ่งที่ช่วยให้เราทราบสมัยของภาษาได้

สำนวนอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ วิธีเขียนหนังสือของแต่ละบุคคล อันประกอบด้วยลักษณะบางประการ เช่น การใช้คำบางคำ บางประเภท ความคิดบางอย่างที่ชอบแสดงออก ตลอดจนการแสดงความคิดเป็นประโยคเป็นข้อความ เช่นชอบพูดอ้อมค้อม ชอบพูดสั้น ๆ หรือ ชอบทิ้งความให้ขาดให้คิดต่อเอาเอง เหล่านี้เป็นต้น สำนวนประเภทนี้เป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้เขียนแต่ละคนมิใช่ลักษณะทั่วไปของภาษาสมัยหนึ่งสมัยใด จึงไม่นำมากล่าวในวิทยานิพนธ์นี้

ในบทนี้ผู้เขียนจะได้ศึกษาสำนวนที่มีใช้อยู่ในสมัยอยุธยาโดยเปรียบเทียบกับสำนวนในสมัยปัจจุบัน เพื่อจะได้ทราบว่า ในสมัยอยุธยามีสำนวนใดใช้บ้าง และสำนวนนั้นในสมัยปัจจุบันมีใช้หรือไม่ หรือใช้ต่างกันอย่างไร ทั้งนี้นอกจากจะได้รู้จักสำนวนและวิธีใช้สำนวนในภาษาสมัยอยุธยาแล้ว ยังได้เห็นความแตกต่างในด้านการใช้สำนวนของภาษาทั้งสองสมัยด้วย อันนับเป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงส่วนหนึ่งของภาษาไทย ในการศึกษาเรื่องสำนวนในภาษาสมัยอยุธยา ผู้เขียนได้แบ่งหัวข้อศึกษาดังต่อไปนี้คือ

6.1 สำนวนซึ่งสมัยอยุธยาใช้ต่างกับสมัยปัจจุบัน

6.2 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งคล้ายกับสมัยปัจจุบันแต่ประกอบด้วยคำมากคำกว่าสมัยปัจจุบัน

6.3 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งคล้ายกับสมัยปัจจุบันแต่ประกอบด้วยคำน้อยคำกว่าสมัยปัจจุบัน

6.4 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งคล้ายกับสมัยปัจจุบันแต่เรียงคำสับที่กัน

6.5 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งมีคำหรือข้อความแทรกอยู่

6.6 สำนวนความเปรียบสมัยอยุธยา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6.1 สำนวนซึ่งสมัยอยุธยาใช้ต่างกับสมัยปัจจุบัน

สำนวนที่ใช้อยู่ในสมัยอยุธยานั้นมีเป็นจำนวนมากที่ใช้คำต่างกับสมัยปัจจุบัน คือเมื่อต้องการพูดถึงสิ่งเดียวกัน สมัยอยุธยาใช้สำนวนอย่างหนึ่ง สมัยปัจจุบันใช้อีกอย่างหนึ่ง สำนวนเหล่านี้บางทีก็ต่างกันมาก บางสำนวนก็คล้ายกัน บางสำนวนสมัยปัจจุบันไม่ใช้แล้ว หรือบางสำนวนสมัยปัจจุบันยังใช้อยู่แต่ความหมายต่างจากเดิมก็มี ความเข้าใจความหมายและวิธีใช้สำนวนเหล่านี้จะทำให้เข้าใจภาษาสมัยอยุธยาดีขึ้น และทำให้เห็นวิธีใช้ภาษาที่ต่างกับสมัยปัจจุบันด้วย ต่อไปนี้จะนำสำนวนสมัยอยุธยาที่ใช้แตกต่างกับสมัยปัจจุบันมาศึกษาเป็นสำนวน ๆ โดยลำดับตัวอักษร

กว่านั้น

ตัวอย่าง "เกิดลูกอ้ายหัวปีได้แก่นายฝ่ายแม่ ลูกเอื้อย หัวปีได้แก่นายฝ่ายพ่อ กว่านั้นให้ปันตามบานพะแนกเส้นโยง" (กฎ. 2 น.13)

สำนวน กว่านั้น มีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "กว่านั้นคือของมากกว่าที่เขานับนั้น" ตามตัวอย่างนี้ของที่เขานับคือลูกอ้ายและลูกเอื้อย และ กว่านั้น ก็คือส่วนที่เหลือซึ่งไม่ใช่ลูกอ้ายและลูกเอื้อย ได้แก่ลูกคนรอง ๆ ลงไป จะเห็นได้ว่าในปริบทเช่นนี้สมัยปัจจุบันอาจใช้ว่า ที่เหลือ หรือ นอกนั้น แทน กว่านั้น ได้

กันเมือง

ตัวอย่าง "ครั้งนั้นมหาราชท้าวลูกยกพลมาเอาเมืองสุกโขไทย จึ่งสมเดจพระบรมไตรโลกเจ้าแล สมเดจพระอินทราชาเจ้าเสดจไปกันเมือง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.95)

คำว่า กัน พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ห้าม, กั้น, บัง, ปิด" คำว่า ป้องกัน นิยามว่า "กั้นหรือกีดกันให้พ้นภัย" ตามตัวอย่างนี้ ในสมัยอยุธยาใช้คำว่า กัน คู่กับคำว่า เมือง เป็น กันเมือง ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ว่า กันเมือง แต่จะใช้ว่า ป้องกันเมือง คือ

กันให้เมืองพ้นภัยจากข้าศึก

กำหนดทุ่มโมง

ตัวอย่าง "แล้วให้ผู้นั่งยามคอยรับสั่ง ฟังปากเสียง
แลคอยเหตุการ ถ้าเกิดเพลิงแลมีเหตุการขึ้น
เมื่อใดให้กำหนดทุ่มโมงไว้" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.82)

คำว่า ทุ่ม พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ชั่วโมงกลางคืน" ส่วนคำว่า โมง นิยามว่า "อัตรากำหนดเวลากลางวันเท่ากับหกสิบนาที (กลางคืนเรียกว่าทุ่ม)" คำว่า ทุ่มโมง จึงน่าจะหมายถึง เวลา ซึ่งไม่เจาะจงว่าเฉพาะกลางวันหรือกลางคืน ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ว่า กำหนดทุ่มโมง แต่ใช้ว่า กำหนดเวลา แทน

กินเมือง

ตัวอย่าง "ไอยการนา 10000 กินเมืองทัง 4 ฝ่าย" (กฎ. 1 น.73)

"และเมื่อขณะพญาธรรมรังคัดกินเมืองสทิงพระ
และนิมนต์พระมหาอโนมทัสสี" (ประชุมพระตำรา. น.66)

"เมื่อขณะแลออกพระสูรราชาออกมากินเมือง
พัทลุง แลนิมนต์พระมหาเถรอายุพน ได้ก่อพระ-
มหาธาตุ" (ประชุมพระตำรา. น.67)

"เสด็จอยู่นานจนจีนนายสำเภาเอาของปาก-
สำเภามาถวายจึงให้เจ้าดาราสุริวงศ์อยู่กินเมือง" (ความทรงจำ. น.4)

"จึ่งเชิญสมเดจพระอินทราชาเจ้าขึ้นเสวย
ราชสมบัติ แลท่านจึ่งให้สมเดจพญารามเจ้าไป
กินเมืองปาหางูจาม" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.94)

สำนวน กินเมือง พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ครอบครองเมือง" และอักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "ครองเมือง, คนที่ได้เป็นเจ้าเมืองว่ากินเมือง" ตามตัวอย่าง

เหล่านี้ กินเมือง น่าจะมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ และอักขราภิธานศรับท์ว่า "ครองเมือง" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้คำกริยา กิน กับคำว่า เมือง แต่จะใช้คำกริยา ครอง แทน สมัยปัจจุบันจึงใช้สำนวนว่า ครองเมือง แทน กินเมือง นอกจากสำนวน กินเมือง แล้ว บางครั้งสมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ครองเมือง ก็มี เช่น

"ครั้งนั้นปรดิษถานสมเดจหน่อพุทธางกูร เจ้า
ในที่อุปราช แลให้เสดจขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.97)

จะเห็นได้ว่า สมัยอยุธยาใช้ทั้งสำนวน กินเมือง และ ครองเมือง ส่วนในสมัยปัจจุบันใช้เฉพาะสำนวน ครองเมือง ไม่ใช้ กินเมือง ตามตัวอย่างข้างต้นนี้มีข้อน่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ คำว่า กินเมือง ใช้กับ ขุนนางหรือเจ้านาย ส่วนคำว่า ครองเมือง ใช้กับสมเด็จหน่อพุทธางกูร ซึ่งจะได้ครองราชย์สืบไป

กุมมือให้เป็นเมีย

ตัวอย่าง "หญิงอันบิดามานดากุมมือให้เป็นเมียชาย
ได้ชื่อว่าเมียกลางเมือง" (กฎ. 2 น.206)

สำนวนว่า กุมมือให้เป็นเมีย นี้ ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ เมื่อพิจารณาตามปริบทน่าจะหมายถึง "อาการที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงยกลูกสาวให้ชาย" ในสมัยปัจจุบันจะไม่ใช้ว่า กุมมือให้เป็นเมีย แต่จะใช้ว่า ยกให้เป็นเมีย

เกิดทรพิษ

ตัวอย่าง "ครั้งนั้นคนทั้งปวงเกิดทรพิศตายมากนัก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.95)
"ครั้งนั้นเมืองพิศนุโลกเข้าแพง 3 สัจบาท
อนึ่งคนทั้งงปวงเกิดทรพิศ ตายมาก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.99)

คำกริยาที่ใช้เกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ สมัยปัจจุบันนิยมใช้คำกริยา เป็น ไม่ใช้คำกริยา เกิด ตามตัวอย่างนี้ ในสมัยอยุธยาใช้คำกริยา เกิด กับ ไข้ทรพิษ และใช้เป็นสำนวนว่า เกิดทรพิษ สมัยปัจจุบันจะใช้ว่า เป็นไข้ทรพิษ แทน

แก้คำ

ตัวอย่าง "แล้วพระรามก็ว่าแก้คำราชทูตว่า กุมาร เมื่อ
ออกมาแต่ครรภ์พระมารดาก็เดือนก็วันจึงรู้ว่ำ" (ประชุมพระตำรา. น.75)

"จึงราชทูตก็จะว่าแก้คำพระรามนั้นมิได้ ก็แพ้
แก่พระรามนั้นแล" (ประชุมพระตำรา. น.75)

สำนวน แก้คำ อักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "คนหนึ่งกล่าวถ้อยคำต่าง ๆ, แล้วเรากล่าวความแก้คำนั้น" ตามอธิบายนี้ แก้คำ น่าจะหมายถึง "อาการที่ฝ่ายหนึ่งโต้แย้งคำพูดของอีกฝ่ายหนึ่ง เรียกว่า พูดแก้ หรือ กล่าวแก้ก็ได้ สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า แก้คำ แต่จะใช้ว่า โต้แย้ง หรือ กล่าวแก้ แทน

แก้ตัว

ตัวอย่าง "ผู้ใดได้สู้สองคนแลแก้ตัวรอดออกมารางวัน
ขันทอง เสื้อผ้า" (กฎ. 1 น.91)

สำนวน แก้ตัว พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ปลดเปลื้องความผิดของตัว, พยายามให้ชนะหรือได้เงินคืนในการที่ตนได้แพ้การแข่งขันหรือเสียการพนันไว้" คำว่า แก้ พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ขยาย, คลาย, เปลี่ยนแปลงทำให้ดี, ทำให้หลุด, ทำให้หาย" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ แก้ตัว น่าจะแปลว่า "ทำให้ตัวหลุดพ้นจากอันตราย" มิได้มีความหมายเช่นคำว่าแก้ตัวตามความหมายในพจนานุกรม ฯ จึงกล่าวได้ว่าสำนวน แก้ตัว ตามความหมายที่กล่าวในตัวอย่างนี้สมัยปัจจุบันไม่มีใช้แล้ว

ขาดชื่อ, เหลือชื่อ

ตัวอย่าง "ถ้าแลในหนังสือร้องนั้นขาดชื่อก็ดี เหลือชื่อก็ดี
ท่านว่าเลมิด" (กฎ. 2 น.30)

ตามตัวอย่างนี้ ขาดชื่อ น่าจะหมายความว่า "ชื่อขาดไป" ส่วน เหลือชื่อ ก็น่าจะหมายถึง "ชื่อเกินไป" ในสมัยปัจจุบันใช้ว่า ชื่อขาด ชื่อเกิน ไม่ใช้ว่า ขาดชื่อ เหลือชื่อ

อย่างสมัยอยุธยา

ขาดหัวช้าง

ตัวอย่าง "ผู้ใดชนช้างมีไชย แลข้าศึกขาดหัวช้าง บำเหน็จได้พานทองหมวกทอง" (กฎ. 1 น.90)

"ครั้งนั้นมหาอุปราชาขาดหัวช้างตายในที่นั้น" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.103)

ในพจนานุกรม ฯ มีสำนวนว่า ขาดคอช้าง แปลว่า "ถูกฟันตายกับคอช้างเมื่อชนช้างกัน ขาดหัวช้าง ก็เรียก" ในสมัยปัจจุบันนิยมใช้สำนวน ขาดคอช้าง ไม่นิยมใช้ ขาดหัวช้าง แต่ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าสมัยอยุธยานิยมใช้สำนวนว่า ขาดหัวช้าง

เข้ากัน

ตัวอย่าง "ด้วยเป็นปืนชาติเจะระมัด 900 บอก เข้ากันกับปืนชาติสุตัน 926 บอก เป็นปืน 1826 บอก" (แถลง. ปี 2 ล.3 น.124)

"มารับเอาสินค้าของท่านพระยาราช(กาปิตัน) แลรับเอาแต่เสมียน ณ กว้านเข้ากันทั้งสองรายนี้ ค่าเป็นดีบุก 13 ภาราแลครึ่งหนึ่ง" (แถลง. ปี 2 ล.3 น.130

"ลองลงไปอยู่ ณ เมืองสมุทร 8 ลำแล้ว เข้ากัน ทั้งเรือแลคนซึ่งอยู่ ณ เมืองสมุทรกับได้ใช้ใบออกไปแล้วนั้น เป็นเรือ 44 ลำ คนสี่พันเศษ" (จดหมายหลวงอุดม. น.145)

"แต่ได้ตัวฝีพายส่งแล้วทั้งในกรุง ฯ ทั้งหัวเมืองเข้ากันเก่าใหม่เป็นฝีพาย 72 ปัก" (จดหมายหลวงอุดม. น.197)

"ข้าพเจ้าได้จดหมายฝากออกมากับหมื่นนิกรญวนเมืองจันทบุรีอีกฉบับ 1 เข้ากัน ทั้งฝากออกมาแต่ก่อนเป็น 5 ฉบับ ฯ" (จดหมายหลวงอุดม. น.206)

สำนวน เข้ากัน มีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "คือความที่ศริรวมกันรวบกันประสมกันบันจบกันประมวนกัน" สำนวนว่า เข้ากัน ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ แต่จะใช้ว่า รวมกันเข้า หรือ รวมกัน แทน ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สำนวน เข้ากัน ใช้ตามความหมายในอักขราภิธานศรับท์คือ "ความที่ศริรวมกันรวบกันประสมกันบันจบกันประมวนกัน"

คนชุม

ตัวอย่าง "ถ้าคูความมิฟังร้องฟ้องหาอุธรไซ้ ท่านให้
มีโทษแกผู้นั้นให้ตบปากด้วยไม้แป้น 10 คาบใน
กลางสาร เมื่อคนชุม" (กฎ. 2 น.154)

คำว่า ชุม พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "มาก, รวมกัน" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ คำว่า ชุม น่าจะมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "มาก" หรือ "รวมกัน" ในสมัยปัจจุบัน คำว่า ชุม ใช้กับ สัตว์ ไม่นิยมใช้กับ คน ในอักขราภิธานศรับท์ ชุมใช้กับผลไม้ก็ได้ ดังคำนิยามว่า "ชุม, ชุก, มีมาก คือการที่สิ่งของมีมาก, เหมือนอย่างน่าผลไม้ เป็นต้นนั้น" ในตัวอย่างข้างต้น คำว่า ชุม ใช้กับ คน เป็น คนชุม แปลว่า "คนมาก, คนมาชุมนุมกัน, คนมาประชุมกัน" ตัวอย่างนี้ น่าจะหมายความว่า "ให้ตบปากในศาลเมื่อที่คนมาชุมนุมกันอยู่" สำนวนว่า คนชุม ไม่นิยมใช้ในสมัยปัจจุบัน คำว่า ชุม ที่ใช้กับ คน ในสมัยปัจจุบันมีปรากฏร่วมกับคำว่า โจร หรือ โจรผู้ร้าย ขโมย เป็น โจรชุม โจรผู้ร้ายชุม หรือ ขโมยชุม

ครบด้วย

ตัวอย่าง "แลพระขุนลกและญาติพี่น้อง ก็แต่งสบงจีวร
ครบด้วยธูปเทียนแล้ว เจ้าเณรปูไปสู่พระมหาเถร
ปิยทสสีเป็นพระอุปัชฌาจารย์" (ประชุมพระตำรา. น.74)

คำว่า ครบ มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ถ้วน, เต็มจำนวนที่กำหนดไว้" ตามตัวอย่างนี้ ครบด้วยธูปเทียน น่าจะหมายความว่า "มีธูปเทียนครบ" ในสมัยปัจจุบัน

ไม่ใช้สำนวนว่า ครบด้วย แต่นิยมใช้ว่า พร้อมด้วย เช่น แต่งสบงจีวรพร้อมด้วยธูปเทียน หมายถึง "จัดหาสบงจีวรและธูปเทียนครบทุกอย่าง" เป็นต้น

คลายป่วย

ตัวอย่าง "ท่านพระยาถลางยังเจ็บหนัก ถ้าท่านพระยา
ถลางคลายป่วยแล้วจะได้ปรึกษาว่ากล่าว" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.105)
"ถ้าเจ้าคุณคอยคลายป่วยขึ้นข้าเจ้าจะลงมา
ให้พบลาโตก" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.106)

คำว่า คลาย อักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "เคลื่อน, คืออาการที่ถอยหย่อนออกไป, เหมือนอย่างไข้หนัก, ค่อยบันเทาลงเป็นต้น" ตามความหมายนี้ คำว่า คลาย จึงใช้กับความเจ็บไข้ได้ ตามตัวอย่างข้างต้น คำว่า คลาย ใช้คู่กับคำว่า ป่วย เป็น คลายป่วย และน่าจะแปลว่า "อาการป่วยทุเลาลง" สำนวน คลายป่วย นี้ สมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้ แต่จะใช้ว่า อาการป่วยทุเลาลง หรือ อาการดีขึ้น ในสมัยปัจจุบันคำว่า คลาย นิยมใช้กับเรื่องทางใจและความรู้สึก เช่น คลายโศก คลายความเศร้า คลายทุกข์ คลายร้อน คลายโกรธ คลายความแค้น เป็นต้น

คอยเหตุการ

ตัวอย่าง "แล้วให้ผู้นั่งยามคอยรับสั่ง ฟังปากเสียง แล
คอยเหตุการ ถ้าเกิดเพลิงแลมีเหตุการขึ้นเมื่อใด
ให้กำหนดทุ่มโมงไว้" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.82)

ในพจนานุกรม ฯ มีคำว่า คอยเหตุ แปลว่า "ระวังเหตุการณ์" และมีคำว่า หอคอย แปลว่า "ชื่อหอสูงสำหรับดูเหตุการณ์" คำว่า คอย จึงน่าจะมีความหมายว่า "ระวังเหตุร้าย" คำว่า เหตุการณ์ น่าจะหมายถึง "เหตุร้าย" คำว่า คอยเหตุการ ในตัวอย่างข้างต้นจึงน่าจะหมายถึง "ดูแลไม่ให้มีเหตุร้ายเกิดขึ้น" ปัจจุบันไม่ใช้สำนวน คอยเหตุการ แต่นิยมใช้สำนวนว่า รักษาการณ์ แทน

คำนับภาษาวิลันดา

ตัวอย่าง "วิลันดาขี่เรือพลกันเชียง 5 คน ออกมาขึ้น
กำปั่นคำนับภาษาวิลันดา" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.63)

คำว่า ภาษา พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "เสียงหรือกิริยาอาการซึ่งทำความเข้าใจซึ่งกันและกันได้, คำพูด, ถ้อยคำที่ใช้พูดจากัน, โดยปริยายหมายถึงคนหรือชาติที่พูดภาษานั้น ๆ เช่น นุ่งและห่มแต่งตัวตามภาษา (พงศ.ร.3) หรือหมายความว่า มีความรู้ความเข้าใจ" คำว่า ภาษา ในตัวอย่างข้างต้นนี้ น่าจะใช้ตามความหมายโดยปริยาย คือหมายถึง "ชาติที่พูดภาษานั้น" สำนวนว่า คำนับภาษาวิลันดา จึงน่าจะแปลว่า "ทำความเคารพแบบชาติวิลันดา" คำว่า ภาษา สมัยปัจจุบันนำมาใช้ในความหมายว่า "แบบ" ด้วย เช่น อยู่ตามภาษาจน ทำงานภาษาอะไร บางครั้งใช้ว่า ประสา ก็มี

คิดด้วยกัน

ตัวอย่าง "ครั้งนั้นพญาคำแหงแลท้าวมหาอุปราคองคิดด้วยกัน
ว่าจะยอทับหลวง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.93)

ในอักขราภิธานศรับท์มีสำนวนว่า คิดกัน แปลว่า "หาฤๅกัน, คือความที่คนสองคนฤๅสามคนเป็นต้น, จะทำการสิ่งใด ๆ, ยอมคิดอ่านปฤกษากันนั้น" ตามตัวอย่างนี้ สำนวน คิดด้วยกัน ก็น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับ คิดกัน คือแปลว่า "ปรึกษากัน" แต่เนื่องจากในกรณีตามตัวอย่างนี้ เรื่องที่ปรึกษากันเป็นเรื่องการรวมพรรคพวกเพื่อต่อสู้กับอีกฝ่ายหนึ่ง จึงน่าจะเรียกว่าเป็นการ คบคิดกัน ในกรณีเช่นนี้สมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนว่า คบคิดกัน สำนวนว่า คบคิดกัน ในสมัยปัจจุบันมีความหมายในทางไม่ดี สำนวนที่มีความหมายเป็นกลาง ๆ ได้แก่ คิดกัน ซึ่งน่าจะเป็นสำนวนเดียวกับสำนวนว่า คิดด้วยกัน ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนที่ประกอบด้วยคำว่า ด้วยกัน อยู่หลายสำนวน เช่น ทำด้วยกัน กินด้วยกัน นอนด้วยกัน เล่นด้วยกัน เป็นต้น แต่ไม่ใช้ว่า คิดด้วยกัน

คิดอ่านด้วย

ตัวอย่าง "อยู่มาเล่าไซร้เป็นช้านานแล พระจวงเจ้า
คิดอ่านด้วยพระณไสยมุย" (ประชุมพระตำรา. น.66)

ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนว่า คิดอ่าน แปลตามความหมายในพจนานุกรม ฯ ว่า "ตริตรองหาทางแก้ไข" ส่วนสำนวนว่า คิดอ่านด้วย สมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ คิดอ่านด้วย น่าจะหมายถึง "อาการที่บุคคลสองฝ่ายมาร่วมกันคิด ซึ่งสมัยปัจจุบันอาจใช้สำนวนว่า ร่วมคิดกัน แทนได้

แคบใจ

ตัวอย่าง "ทรงตรัสว่า ฟังหนังสือพระยากลันตันว่าดู
ยับเยินเต็มทีทีเดียว เห็นจะแคบใจตกใจอยู่นัก
หนาแล้ว" (จดหมายหลวงอุดม. น.271)

ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า แคบใจ ไม่มีใช้ มีแต่ คับใจ หมายถึง "อัดอั้นตันใจ, ทำอะไรไม่ได้อย่างใจนึก" สำนวน แคบใจ ในตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายคล้ายสำนวน คับใจ คือ น่าจะหมายความว่า นึกคิดได้ในขอบเขตแคบหรือจำกัด กล่าวคือ "คิดไม่ออก มองไม่เห็นทาง หรือจนปัญญา"

จงสิ้นชื่อ

ตัวอย่าง "ผู้ใด ๆ ทำหนังสือร้องเรียนหาความแก่กัน
ด้วยกิจสิ่งใดก็ดีให้ใส่ชื่อผู้มีคดีในหนังสือร้องนั้น
จงสิ้นชื่อ" (กฎ. 2 น.30)

สำนวนว่า สิ้นชื่อ ปัจจุบันแปลว่า "หมดชื่อ ส่วนมากหมายถึง แพ้ หรือ ตาย นิยมใช้เป็นภาษาพูด" ส่วนสำนวนว่า สิ้นชื่อ ในตัวอย่างนี้น่าจะแปลว่า "ครบทุกชื่อ" ซึ่งเป็นความหมายที่สมัยปัจจุบันไม่ใช้ ตามตัวอย่างข้างต้น สำนวนว่า จงสิ้นชื่อ น่าจะแปลเป็นภาษาปัจจุบันได้ว่า "ให้ครบทุกชื่อ"

ชอบที

ตัวอย่าง "แลเมื่อใดชอบทีจะว่าจึงจะออกไปว่าเอง
แลผู้นั้นผัดแลหมีได้ออกไปว่า" (กฎ. 2 น.60)

"แลบัดนี้ลมพัดกล้าจวนเพลาอยู่ จะไปถึง
เกาะมันนั้นมิได้ และลมพัดชอบทีอยู่แล้วจะข้าม
ไปเมืองไยกะตรา" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.60)

สำนวนว่า ชอบที สมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ถ้าพิจารณาตามความหมายของคำ พจนานุกรม ฯ นิยามคำว่า ชอบ ว่า "พอใจ, รักใคร่, ถูกต้อง, ถูกใจ หรือ ถูกกัน" และคำว่า ที นิยามว่า "ท่าทาง, ชั้นเชิง" ชอบที น่าจะแปลว่า "ถูกต้องด้วยชั้นเชิง หรือเหมาะแก่การซึ่งมีความหมายคล้ายสำนวนสมัยปัจจุบันว่า เข้าที ซึ่งมีความหมายว่า "เหมาะดี, น่าชม" แต่ตามตัวอย่างนี้ ชอบที ใช้กับเวลา น่าจะมีความหมายว่า "โอกาสเหมาะ, ถึงคราวเหมาะ, ถึงเวลาอันควร"

ใช้เรือ

ตัวอย่าง "จึงเจ้าสเภาก็ยินดีเอาเป็นชีต้นปฏิบัติรักษา
แล้วก็ใช้เรือไป" (ประชุมพระตำรา. น.75)

ในพจนานุกรม ฯ มีคำว่า ใช้เรือ แปลว่า "ชื่อเพลงทำนองหนึ่ง" และมีสำนวนว่า ใช้ใบ แปลว่า "กางใบ, แล่นเรือ" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวน ใช้เรือ น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวน ใช้ใบ ในสมัยปัจจุบัน คือแปลว่า "แล่นเรือ"

ดูแยบคาย

ตัวอย่าง "เมื่อมหาดากลับขึ้นไป รับสั่งให้สุริยภักดีธร
มาแต่งขึ้นไปฟังดูแยบคายว่าจะศรัทธาจริงหรือจะ
คิดเป็นการแผ่นดิน" (ความทรงจำ. น.8)

คำว่า แยบคาย พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "เข้าที" อักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "แยบยนต์, เล่ห์กล, คือกลอุบาย แต่คายนั้นเป็นคำสร้อยคนมักพูดอย่างนั้น" สำนวนว่า ดูแยบคาย ตามตัวอย่างนี้ น่าจะหมายถึง "ดูทวงที" หรือ "ดูท่าทาง" ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า ดูแยบคาย ไม่มีใช้ แต่อาจใช้ว่า ดูทวงที หรือ สืบเรื่องราวแทนได้

ได้ความผิด

ตัวอย่าง "ด้วย ณ (วัน) 5 ฯ 4 ค่ำ ปีระกาเอกศก
กัปปิตันกะแรพาเอาของไป ข้าฯก็ได้ความผิด
ครั้งหนึ่งแล้ว". (โบราณ. ปี 3 ล.1 น.140)

ในสมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้คำกริยา ได้ กับ ความผิด แต่นิยมใช้กริยา มี คือใช้ว่า มีความผิด แทนสำนวน ได้ความผิด

ตกปาก

ตัวอย่าง "ญาติแห่งหญิงตกปากให้ได้กินขันหมากท่าน
แล้วชายหาผิดมิได้" (กฎ. 2 น.265)

ในพจนานุกรม ฯ มีสำนวนว่า ตกปากตกคำ แปลว่า "ตกลง, รับรอง" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้ว่า ตกปากตกคำ หรือ ตกปากรับคำ ก็ได้ แต่ไม่นิยมใช้โดด ๆ ว่า ตกปาก ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวน ตกปาก น่าจะแปลว่า "ตกลง, รับรอง, หรือ รับคำ"

ต้องราชการ

ตัวอย่าง "แลทำอุบายด้วยวิพุทธิเองก็ดีสืบสวนมิได้
เปนสัจว่ามันต้องราชการจริง ท่านว่ามันละ
พระราชโองการแก่ความเมืองประเวประวิง
ให้ช้า" (กฎ. 2 น.59)

สำนวนว่า ต้องราชการ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ คำว่า ต้อง สมัยอยุธยาแปลว่า "ถูก" เช่น ต้องตี, ต้องจำ แปลว่า "ถูกตี, ถูกจำ" คำว่า ต้องราชการ จึงน่าจะหมายถึง "ถูกราชการ" คือมีหน้าที่ต้องทำราชการ สำนวน ต้องราชการ อาจแปลเป็นสำนวนปัจจุบันได้ว่า ติดราชการ, มีราชการ เข้าเวรรับราชการ หรือ ถูกเกณฑ์ไปรับราชการ

ตั้งคำ

ตัวอย่าง "ครั้นตั้งคำต่อพระสาสนาพระตถาคตเจ้า
เท่า 5000 พระวษา ก็จิง ตั้งเมตาไมตรีจิตคิด
ให้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินทั้ง 2" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.1)

สำนวนว่า ตั้งคำ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ "คำ" น่าจะหมายถึง "คำอธิษฐาน" ตั้งคำต่อพระศาสนาจึงน่าจะหมายถึง "ตั้งอธิษฐานต่อพระศาสนา"

ตัดสายสะดือมาเลี้ยง

ตัวอย่าง "นางผ่องตัดสายสะดือเจ้าเณรทองนางศรี-
จุฬามาเลี้ยงเป็นลูกธรรมบุตร" (ประชุมพระตำรา. น.82)

การตัดสายสะดือ จะทำเมื่อเด็กแรกเกิด สำนวนว่า ตัดสายสะดือมาเลี้ยงจึงน่าจะหมายถึง "เอามาเลี้ยงตั้งแต่ยังเป็นทารก" สำนวนว่า ตัดสายสะดือมาเลี้ยง ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้

ต่ำอายุ

ตัวอย่าง "เป็นคนสูงอายุศม์หลงไหล 1 เดกต่ำ
อายุศม์ เอาถอยคำมิได 1" (กฎ. 2 น.28)

ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนว่า สูงอายุ แปลว่า "มีอายุมาก หรือ ชรา" แต่ไม่มีสำนวนว่า ต่ำอายุ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้จะเห็นว่า สมัยอยุธยามีสำนวนว่า ต่ำอายุ ซึ่งน่าจะมีความหมายว่า "อายุน้อย หรือ เด็กมาก" ลักษณะของคนสูงอายุคือ "หลงใหล"

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนลักษณะของเด็กต่ำอายุคือ "เอาถ้อยคำมิได้" ฉะนั้น สูงอายุ น่าจะหมายถึง "แก่จนหลง" และ ต่ำอายุ ก็น่าจะหมายถึง "เด็กมากจนเชื่อถือคำพูดไม่ได้"

ติดหนี้

ตัวอย่าง "ข้าพเจ้าจะขอติดหนี้ท่านสัก 5 ภารา มาถึงเมืองถลางจะใช้ให้ครึ่งหนึ่งก่อน" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.137)

"อนึ่งนายเรือบาหวาติดหนี้หลวงถึง 50 ภาราเศษ" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.100)

คำว่า ติด ในสมัยปัจจุบัน ใช้เป็นภาษาพูด มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "(ปาก) ค้างอยู่" สำนวนว่า ติดหนี้ ในตัวอย่างนี้ น่าจะแปลว่า "ค้างหนี้ หรือ ค้างชำระ" สมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้สำนวน ติดหนี้ แต่นิยมใช้ว่า เป็นหนี้

แต่ที่อันจริง

ตัวอย่าง "อย่าให้อยู่ใกล้พญาณ ๆ จะได้ลำฤกหาว่ากลาวแต่ที่อันจริง" (กฎ. 2 น.55)

"มิควรที่จะฟังอย่าให้ฟัง ให้ฟังเอาคำพญาณแต่ที่อันจริง" (กฎ. 2 น.73)

สำนวนว่า แต่ที่อันจริง ในตัวอย่างข้างต้นนี้ น่าจะมีความหมายว่า "เฉพาะสิ่งที่เป็นความจริง" ในปัจจุบันนิยมใช้สำนวนว่า แต่ที่จริง หรือ แต่สิ่งที่จริง ไม่ใช้ว่า แต่ที่อันจริง

แต่นี้ไปเมื่อหน้า, แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า

ตัวอย่าง "ให้คงโดยตำราบรรพกษัตราธิราชอุทิศเปนพระกัลปนาไว้แต่ก่อน แลให้ปิดตราไว้เป็นคำนับแต่นี้ไปเมื่อหน้า" (ประชุมพระตำรา. น.6)

"เปนจังหันเพสัดเพลาแก่เจ้าภูภิกษุเถร
นุราเถนสามเนนแลดาบสแต่นี้ไปเมื่อหน้า" (ประชุมพระตำรา. น.35)

"ครั้นแตงที่จึงเอาพรมปูลงถึง $\left.\begin{matrix}2\\3\end{matrix}\right\}$ ชันบ้างนั้น
ที่จึงเสมอกัน ถ้าแต่นี้ไปเมื่อหน้าให้เจ้าพนักงาน
ทำฝืนทิกอุดอร" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.117)

"แลแต่นี้สืบไปเมื่อหน้าถ้าแลไพร่หมู่ใดกรม
ใด ๆ ทุกขยาก แลมุนนายหมู่นั้นรู้เหนเปนสัจว่า
ไพร่หมู่ทุกขยาก" (กฎ. 2 น.24)

"แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าถ้าผู้พิภาษาแลกระลาการ
ผู้ใดอันอยู่ ณ เมือง $\left.\begin{matrix}1\\2\\3\\4\end{matrix}\right\}$ บันดาต้องพิภาษ" (กฎ. 2 น.85)

สำนวนว่า แต่นี้ไปเมื่อหน้า หรือ แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ตามตัวอย่างเหล่านี้น่าจะแปลว่า "ตั้งแต่ปัจจุบันเป็นต้นไป" ในสมัยปัจจุบัน สำนวนทั้งสองนี้ไม่มีใช้ แต่จะใช้สำนวนว่า ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป แทน

แต่ใน

ตัวอย่าง "แลมีอัถคดีให้กระลาการพิจารณาให้แล้ว
แต่ใน 3 เดือน อย่าได้ให้ขาดราชการ" (กฎ. 2 น.25)

"ถ้าจะร้องฟ้องพิพาษกล่าวหากันให้มาร้อง
ฟ้องแต่ใน 15 วัน" (กฎ. 2 น.32)

คำว่า แต่ มีความหมายว่า "เพียง หรือ เฉพาะ" แต่ใน จึงน่าจะหมายความว่า "เฉพาะใน หรือ ในกำหนด" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า แต่ใน แต่จะใช้ว่า ภายใน แทน

แต่อำเภอใจ

ตัวอย่าง "จึ่งจะมิยื่นบาญชียไว้แก่พระสักดีจงสิ้นตาม
พิจารณาได้มากแลน้อยนั้น อย่าให้สักดีเอาเลก
นั้นจ่ายแต่อำเพอใจก่อน" (กฎ. 2 น.22)

"หากว่าญาติพี่น้องพวกพ้องกลัวความจะแพ้
ไปบนบานซักซ้อมพญาณแต่อำเภอใจ เอง" (กฎ. 2 น.54)

"คือหาว่ามิคุมเอาลูกความไปรับสัจส่งสัจ
เอาใบสัจไปส่งแต่อำเพอใจ" (กฎ. 2 น.189)

สำนวนว่า แต่อำเภอใจ สมัยปัจจุบันไม่ใช้ จะใช้ว่า ตามอำเภอใจ หมายถึง "ตามใจตัวเอง" สำนวนว่า แต่อำเภอใจ ตามตัวอย่างนี้น่าจะแปลว่า "ทำตามใจชอบหรือทำเองโดยไม่มีใครใช้ใครสั่ง" คำว่า อำเภอ ในสมัยอยุธยาใช้ในความหมายว่า "ตนเอง" ด้วยเช่น อำเพอแห่งอาตมาคร้านเอง หมายความว่า "ตัวขี้เกียจเอง" (ดูคำว่า ยินร้าย) แต่อำเภอใจ จึงน่าจะหมายถึง "เฉพาะใจตนเอง" หรือ "ตามใจตนปรารถนา"

แต่งการ

ตัวอย่าง "ให้เจ้าพนักงานแต่งการไว้ให้ครบจ่งทุก
พนักงาน" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.108)

สำนวน แต่งการ พจนานุกรมนิยามว่า "(กลอน) แต่งงาน" แต่ในตัวอย่างนี้ แต่งการ ไม่น่าจะแปลว่า "แต่งงาน" แต่น่าจะแปลว่า "จัดแจงสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามควร" สำนวนนี้ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้

แต่งหนังสือให้เข้าไปแก่

ตัวอย่าง "แลให้เข้าปล้นเมืองนครลำภางมีได้จึ่งแต่ง
หนังสือให้เข้าไปแก่หมื่นนครเจ้าเมืองนครลำภาง ๆ
นั้นจึ่งออกมาถวายบังคม" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.93)

สำนวนว่า แต่งหนังสือให้เข้าไปแก่ ปัจจุบันไม่ใช้ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนดังกล่าวน่าจะแปลว่า "ส่งหนังสือเข้าไปถึง" หรือในสมัยปัจจุบันอาจใช้สำนวนว่า ส่งหนังสือถึง แทนได้

ถามข่าว

ตัวอย่าง "ครั้นเพลาบ่ายเยนตราให้กปิตังการังมา
ถามข่าว และบอกว่ากำปั่นใหญ่ซึ่งจะไปส่ง ณ
กรุงศรีวัฒนบุรีนั้นมีอยู่แล้ว" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.4)

"เยนตราให้มาถามข่าวท่านผู้จำทูลพระราช-
สาสน์" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.61)

ในสมัยปัจจุบัน การไปเยี่ยมเยียน พูดคุยกัน หรือส่งจดหมายไปถึงคนสนิทที่อยู่ห่างไกลกัน มักมีการถามความเป็นไปและทุกข์สุข เรียกว่า ถามข่าวคราว หรือ ถามทุกข์สุข สำนวน ถามข่าว ในตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นการถามข่าวผู้ที่เป็นอาคันตุกะ น่าจะมีความหมายว่า "ถามทุกข์สุข"

ถึงใจ

ตัวอย่าง "จึ่งโปรดให้พระยายมราชท้าวพระกรุณา
ยกทัพใหญ่ออกมาปราบปราม ทำให้ถึงใจอาย
แขกเหล่ากำเริบเสียให้ราบคาบแล้วทีเดียว" (จดหมายหลวงอุดม. น.67)

สำนวนว่า ถึงใจ มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "สมใจ, สะใจ" เช่น กินให้ถึงใจ หมายถึงกินให้เต็มที่ตามต้องการ ตามตัวอย่างนี้ ถึงใจ น่าจะแปลว่า "สะใจ หรือ สาแก่ใจ" ไม่น่าจะแปลว่า "สมใจ" กล่าวคือมีความหมายประชดประชันอยู่ด้วย

ถึงสัญญา

ตัวอย่าง "ครั้นถึง ณเดือน 3 เดือน 4 ตูข้าจะเอาดีบุก
แลเหล็กส่งให้ ถ้าถึงสัญญาแล้วตูข้ามิเอาดีบุกส่งให้
ขอท่านเกาะจำเร่งรัดเอาเงินแลดีบุก" (แถลง. ปี 2 ล.3 น.130)

คำว่า ถึง ในสมัยปัจจุบันนิยมใช้กับเวลาและสถานที่ เช่น ถึงบ้าน ถึงหกโมงเย็น เป็นต้น ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สมัยอยุธยาใช้คำว่า ถึง กับ สัญญา เป็นสำนวนว่า ถึงสัญญา เมื่อพิจารณาโดยปริบทแล้ว น่าจะแปลว่า "ครบกำหนดตามสัญญา"

แถลงคำไทย

ตัวอย่าง "จึ่งพระศรีภูริปรัชญาธิราชเสนาบดีศรีสาลักษณ
นำพุทธฎีกาแถลงคำไท ในขดาดแผนนึ่ง" (ประชุมพระตำรา. น.7)

สำนวนว่า แถลงคำไทย ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ สำนวนว่า แถลงคำไทย น่าจะแปลว่า "แปลเป็นภาษาไทย"

ทอดบาดสนเท่ห์

ตัวอย่าง "อนึ่งในเดือน 7 นั้น คนทอดบาดสนเท่ห์
ครั้งนั้นให้ฆ่าขุนนางเสียมาก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.97)

คำว่า ทอด แปลว่า "ทิ้ง, ปล่อย" ตามตัวอย่างนี้ สมัยอยุธยาใช้คำกริยา ทอด กับ บัตรสนเท่ห์ แปลว่า "ทิ้งบัตรสนเท่ห์" สำนวนว่า ทอดบัตรสนเท่ห์ ปัจจุบันไม่นิยมใช้ ในสมัยปัจจุบันคำกริยาที่ใช้กับบัตรสนเท่ห์คือ ทิ้ง หรือ ส่ง เป็น ทิ้งบัตรสนเท่ห์ หรือ ส่งบัตรสนเท่ห์

ทั้งนี้

ตัวอย่าง "นางทั้งนี้เป็นพรรคพ้องพี่น้องว่านเครือ ข้าพระวัดกูฏีหลวงแห่งเดียวกัน" (ประชุมพระตำรา. น.84)

"แลธุระซึ่งว่ามาทั้งนี้ข้าพเจ้าปลงใจมาแก่ท่านเป็นนักหนา" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.87)

สำนวนว่า ทั้งนี้ สมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้ พจนานุกรม ฯ นิยามความหมายว่า "หมดนี้" และอักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "ทั้งนี้, คือ หมดด้วยกันเท่านี้นั้น, เช่นคำว่า เราจะต้องไปหมดทั้งนี้" ตามตัวอย่างข้างต้น สำนวนว่า ทั้งนี้ จึงน่าจะแปลว่า "ทั้งหมดนี้ หรือ เหล่านี้"

ทั้งนั้น

ตัวอย่าง "ถ้าคดีเขาร่วมกันเขาไว้ความให้คนหนึ่งว่าแม้นมันผู้ว่าชะนะเขาทั้งนั้นชะนะด้วย ถ้าผู้ว่าแพ้เขาทั้งนั้นแพ้ด้วย" (กฎ. 2 น.42)

"จะตามผัวมันไปก็ตามใจมัน ทรัพยสิ่งของทั้งนั้นอย่าให้มันเลย" (กฎ. 2 น.237)

"แลกรมใดไส้เถิงอนิจกรรม แลให้เอาทรัพ(มฤดกสิงสืน)ทงงนั้น มาเลีกพระสาศนา" (ประชุมพระตำรา. น.42)

"จึงประเทศเอาพระอภิธรรมทั้งเจ็ดคัมภีร์มาประดับอักษรนั้นแลพระสงฆ์ทั้งนั้นประดับมิได้" (ประชุมพระตำรา. น.75)

"บอกว่าสฺบแลสินค้าทั้งนั้นเป็นของท่าน" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.84)

"เรือปลัดตำรวจนำเส็ดจลำหนึ่งตามเวรเรือเจ้ากรมปลัดกรมทั้งนั้นตามเสด็จสิ้น เรือตามชั้นหนึ่งแต่เรือเจ้ากรมสองลำ แลเรือเจ้ากรมปลัดกรมทั้งนั้นอยู่ชั้นสอง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.90)

สำนวนว่า ทั้งนั้น มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ทั้งนั้น ว่า หมดนั้น" และมีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "ทั้งนั้นคือหมดด้วยกันทั้งนั้นนั่น, เช่นคำว่าเราจะต้องตายหมดทั้งนั้น" ตามตัวอย่างเหล่านี้ สำนวนว่า ทั้งนั้น น่าจะแปลว่า "ทั้งหมดนั้น, ทั้งหมด, หรือ เหล่านั้น" ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า ทั้งนั้น ใช้ขยายกริยา เช่น "นิสิตจุฬาเรียนเก่งทั้งนั้น" "ผลไม้เหล่านี้อร่อยทั้งนั้น" แต่ไม่ใช้ขยายคำนามดังปรากฏในตัวอย่างข้างต้นนั้น

ที่สุด

ตัวอย่าง "และปิดตราเทพดานั่งในดอกบัว ออกพระ
ศรีภิภัททราชโกษาธิบดีไว้ที่สุดพระตำรา" (ประชุมพระตำรา. น.66)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า ที่สุด น่าจะแปลว่า "ตรงท้าย, หรือ ตรงข้างท้าย" สมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้สำนวนนี้ ในอักขราภิธานศรับท์จัดสำนวน ที่สุด ไว้ในพวก คำบอกลำดับที่ คือ จัดอยู่ในประเภทเดียวกับคำว่า "ที่เอกที่เป็นปถม, ที่หนึ่ง, ที่แรก, ที่สอง, ที่สาม, ที่สี่, ที่สุด" ตามความหมายในอักขราภิธานศรับท์นี้ ที่สุด จึงน่าจะแปลว่า "สุดท้าย" แต่ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ คำบุพบท ที่ น่าจะแปลว่า "ตรง" และคำนาม สุด น่าจะแปลว่า "ท้าย" สำนวน ที่สุด จึงน่าจะแปลว่า "ตรงท้าย, หรือ ตรงข้างท้าย"

นอกอย่าง

ตัวอย่าง "ทรงตรัสว่านอกอย่างที่เดียว ถามว่าแขก
หรือไทย เอาไพร่บ้านพลเมืองอะไรมาว่า" (จดหมายเหตุวงอุดม. น.232)

สำนวนว่า นอกอย่าง ในตัวอย่างนี้น่าจะแปลว่า "นอกเรื่อง" คือ ถามอย่างหนึ่งตอบอย่างหนึ่ง สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า นอกอย่าง เนื่องจากในภาษาสมัยอยุธยา อย่าง แปลว่า แบบ นอกอย่าง จึงน่าจะแปลตามตัวว่า "นอกแบบ หรือ ไม่เป็นไปตามแบบ" แต่ในตัวอย่างนี้น่าจะใช้เป็นสำนวน หมายความว่า "นอกเรื่อง"

ในก่อน

ตัวอย่าง "ถ้าผู้ต้องคดีผู้ใดเป็นคนผิดกับตนในก่อนแล้ว
ถึงมาว่าผู้นั้นจะชนะก็กดขี่ให้พ่ายแพ้" (กฎ. 1 น.56)

สำนวน ในก่อน มีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "คือสิ่งของที่มีใช่ภายหลังนั้น" สำนวนนี้ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ ตามตัวอย่างข้างต้น ในก่อน น่าจะมีความหมายว่า "มาก่อน หรือ มาแต่เดิม"

บอกหนังสือ

ตัวอย่าง "แล้วได้กอกำแพงล้อมพระมหาธาตุนั้นสำเร็จ
แล้วแลจึงบอกหนังสี เข้าไปถึงสำเดจเจ้าพระ-
ทิพพมน" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.54)

สำนวน บอกหนังสือ ปัจจุบันไม่มีใช้ มีคำพังเพยบทหนึ่งว่า "บอกหนังสือสังฆราช" แปลตามตัวว่า "สอนหนังสือสังฆราช" สำนวน บอกหนังสือ จึงหมายถึง "สอนหนังสือ" ในตัวอย่างนี้สำนวนบอกหนังสือไม่น่าจะแปลว่า "สอนหนังสือ" แต่น่าจะแปลว่า "มีหนังสือบอก" หรือ "แจ้งเรื่องราว"

ปลงใจมาแก่ทาน

ตัวอย่าง "แลธุระซึ่งว่ามาทั้งนี้ข้าพเจ้าปลงใจมาแก่ทาน
เป็นนักหนา" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.87)

สำนวนว่า ปลงใจ มีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "คือใจยอมลง, คนพูดปฤกษากันด้วยข้อความสิ่งใด, ถ้าเหนพร้อมกันลงว่าเขาปลงใจลง" และมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ตกลง" ตามตัวอย่างนี้ ปลงใจ ไม่น่าจะแปลว่า "เห็นพ้อง หรือ ตกลง" แต่น่าจะแปลว่า "ไว้ใจ, วางใจ" ปลงใจมาแก่ทาน จึงน่าจะแปลว่า "ไว้ใจท่าน วางใจท่าน" คำว่า ปลง แปลว่า "วาง" ปลงใจ จึงน่าจะแปลว่า "วางใจ, ไว้ใจ, เชื่อใจ" สำนวนว่า ปลงใจ ตามความหมายนี้ สมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้แล้ว

ป่วยการ, ป่วยงาน

ตัวอย่าง "เอาทาษไว้ณะเรือนเลี้ยงเป็นเมีย มิส่งทาษทานให้แก่นายเงินเกิดลูกก็ดีมิเกิดลูกก็ดี แลเอาทาษทานไว้ให้ป่วยการ ท่านว่าชายนั้นทำบังอาจ... ให้ไหมชายนั้นเป็นข้อเลมิด แลให้เสียค่าป่วยการแก่ท่านด้วย" (กฎ. 2 น.341)

"ถ้าเห็นการว่าไม่พอที่จะออกไปก็อย่าออกไปให้ป่วยงานรี้พลเสบียงอาหารเลย" (จดหมายหลวงอุดม. น.63)

"จะว่ากล่าวไปอย่างไร ๆ ให้มากก็จะเพ้อเสียเปล่า ป่วยงานเขียนเปลืองกระดาษเปลืองดินสอทั้งนั้น" (จดหมายหลวงอุดม. น.64)

สำนวน ป่วยการ และ ป่วยงาน มีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่าดังนี้ "ป่วยการ, เสียการ, ช้าการ, คือทำการไม่เปลือง, คนทำการอันใดแลไม่ใคร่ทำการนั้นเนิ่นช้านั้น" "ป่วยงาน, ป่วยการ, คือทำการไม่เปลือง คนทำการอันใดไม่ทำโดยปรกติ, เชือนไปเที่ยว, ฤๅชักพูดให้การขาดไปนั้น" ในพจนานุกรม ฯ มีเฉพาะคำว่า ป่วยการ แปลว่า "เสียการงาน, เรียกค่าทำการงานว่าค่าป่วยการ" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนว่า ป่วยการ และ ป่วยงาน น่าจะหมายความว่า "เสียการงาน, หรือ เสียประโยชน์" สมัยปัจจุบันใช้เฉพาะสำนวนว่า ป่วยการ แปลว่า "เสียการงาน" ส่วนสำนวนว่า ป่วยงาน ไม่ใช้แล้ว

เป็นเที่ยง

ตัวอย่าง "ถึงมาตรว่าเมืองถลางจะทำดีบุกได้มากน้อยประการใดเห็นไม่พ้นเงื้อมมือ โต(ก)พระยาท่านเป็นเที่ยงแล้ว" (โบราณ. ปี 3 ล.1 น.133)

สำนวนว่า เป็นเที่ยง ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายว่า "เป็นแน่" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ ยังคงใช้อยู่แต่คำว่า เที่ยง แปลว่า "ตรง, แน่นอน" เท่านั้น

เป็นปัจจุบันกาล

ตัวอย่าง "แลครั้นไปถึงกลางทะเล เป็นปัจจุบันกาล
เรือนั้นก็ต้องพายุ" (ประชุมพระตำรา. น.75)

สำนวนว่า เป็นปัจจุบันกาล ตามตัวอย่างนี้ เป็นกาลวลี ทำหน้าที่บอกเวลา น่าจะมีความหมายว่า "ทันใดนั้น หรือ ในทันทีทันใด" สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า เป็นปัจจุบันกาล แต่อาจจะใช้สำนวนว่า ทันใดนั้น แทนได้

เป็นผู้ใหญ่แก่

ตัวอย่าง "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้
ข้าพเจ้าเป็นผู้ใหญ่แก่คนทั้งแปดหัวเมือง" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.82)

สำนวนว่า เป็นผู้ใหญ่แก่ ตามตัวอย่างนี้น่าจะหมายถึง "เป็นผู้ปกครองของ" คือ เป็นผู้ปกครองหัวเมืองทั้งแปด สมัยปัจจุบันนิยมใช้ว่าเป็นผู้ปกครองของ ไม่ใช้ว่า เป็นผู้ใหญ่แก่

เป็นแม่น

ตัวอย่าง "ครั้นแลรู้ว่าพระสงฆราชป่าแก้วไหฤษแก่
พระศรีสินเป็นแม่นแล้วไซ้ ก็ให้เอาพระสังฆราช
ป่าแก้วไปฆ่าเสีย" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.99)

คำว่า แม่น มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "เที่ยง, แน่แน่ว, ไม่ผิด" ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า เป็นแม่น น่าจะมีความหมายว่า "แน่นอน, ถูกต้อง" สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวน เป็นแม่น แต่จะใช้ว่า แน่ แน่นอน หรือ เป็นแน่

เป็นเหตุ

ตัวอย่าง "ครั้นเถิงศักราช 896 มเมียศก พระราช-
กุมารท่านนั้นเป็นเหตุ จึ่งได้ราชสมบัติแก่พระ-
ไชยราชาธิราชเจ้า" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.97)

"เถิงวัน 1 ฯ 8 ค่ำ สมเดจพระเจ้ายอดฟ้า
เปนเหตุจึ่งขุนชิณราชได้ราชสมบัติ 42 วัน แล
ขุณชิณราชแลแม่หญัวศรีสุดาจันเปนเหตุ จึ่งเชิญ
สมเดจพระเทียรราชาธิราชเสวยราชสมบัติ" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.98)

สำนวนว่า เป็นเหตุ ในตัวอย่างเหล่านี้น่าจะมีความหมายว่า สิ้นพระชนม์ ปัจจุบันสำนวนนี้ไม่ปรากฏใช้

เป็นอันขาด

ตัวอย่าง "แลถวายนาซึ่งนางจักถวายนั้น ยกถวายไว้
เป็นนาสำหรับพระในวัดนี้เป็นอันขาด" (ประชุมพระตำรา. น.82)

สำนวนว่า เป็นอันขาด มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ใช้ในประโยคปฏิเสธ หมายความว่า แน่นอน, แน่แท้" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนว่า เป็นอันขาด ไม่น่าจะหมายถึง "แน่นอน หรือ แน่แท้" แต่น่าจะหมายถึง "ไม่เอาคืน, ให้มีกรรมสิทธิ์เต็มที่, หรือให้เป็นสิทธิ์ขาด" ปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า เป็นอันขาด ตามความหมายนี้ ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนที่ประกอบด้วยคำว่า ขาด ซึ่งมีความหมายว่า "ไม่เอาคืนอีก" ได้แก่สำนวนว่า ให้ขาด ขายขาด เป็นต้น

ไปถึง

ตัวอย่าง "ก็จึงใช้ราชาอำมาตย์ไปถึงมหาอุปราชเจ้า
ทั้ง 2 ให้นำคองกระดีไมตรีทำปรมัถศุขเป็นอันยิ่ง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.1)

"แลเหนว่ายังสามเดือนจะได้ไปถึงพระมหา-
กษัตราธิราชผู้เป็นเจ้า" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.18)

ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า ไปถึง นิยมใช้กับคำนามที่เป็น สถานที่ เช่น ไปถึงโรง-เรียน, ไปถึงดอนเมือง แต่ไม่ใช้กับคำนามที่เป็น คน สมัยอยุธยา ใช้สำนวนว่า ไปถึง กับคำนามที่เป็น คน ด้วย ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนว่า ไปถึง น่าจะมีความหมายว่า "ไปหาเพื่อแจ้งเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่ง" หรือถ้าบุคคลนั้นเป็นพระมหากษัตริย์ ดังในตัวอย่างหลัง ไปถึง น่าจะแปลว่า "ไปเฝ้า"

ไปสู่

ตัวอย่าง "หญิงใดไปสู่ผัวท่านแลมันอ้างสำหาวดาทอ
ทนงศักดิแกหญิงเจ้าผัว" (กฎ. 2 น.219)

สำนวนว่า ไปสู่ ตามตัวอย่างนี้น่าจะแปลว่า "ไปเป็นชู้" สมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ คำว่า สู่ ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ การเป็นชู้ ในสมัยปัจจุบันมีปรากฏในคำคล้องว่า คบชู้สู่ชาย คำว่า สู่ น่าจะหมายความว่า "สมสู่, สมัครสังวาส" แต่เท่าที่ปรากฏใน 2 ปริบทนี้ คำว่า สู่ อาจแปลว่า "เป็นชู้" ก็ได้

ไปออกแต่

ตัวอย่าง "ครั้งนั้นพญาเซลิยงคิดเป็นขบด ภาเอาครัว
ทังปวงไปออกแต่มหาราช" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.95)

สำนวนว่า ไปออกแต่ ในสมัยอยุธยา หมายถึง "ไปยอมเป็นเมืองขึ้น" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่ปรากฏที่ใช้ นิยมใช้สำนวนว่า ไปขึ้นต่อ แทน สำนวนว่า ไปออกแต่ ตามตัวอย่างนี้ น่าจะหมายความว่า "ไปขึ้นต่อ"

ผิดกัน

ตัวอย่าง "ว่าผู้นี้เป็นคนปะฏิปักขข้าศึกผิดกันกับอาตมา" (กฎ. 1 น.52)

"ครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณเป็นเจ้าเสวย
ราชสมบัติ ณ เมืองพิศณุโลก รู้ข่าวมาว่าพระ-
เจ้าหงษากับพระเจ้าอังวะผิดกัน" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.101)

สำนวนว่า ผิดกัน ตามตัวอย่างทั้งสองนี้น่าจะหมายถึง "เป็นศัตรูกัน" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ แต่มีสำนวนที่คล้ายกันและน่าจะมีความหมายอย่างเดียวกัน คือ "ผิดใจกัน" สำนวนที่น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวน ผิดกัน อีกสำนวนหนึ่ง ก็คือ ไม่ถูกกัน ฉะนั้น สำนวนว่า ผิดกัน ในสมัยปัจจุบันจึงอาจใช้สำนวนว่า ผิดใจกัน หรือ ไม่ถูกกัน แทนได้

แผ่นดินกลับ

ตัวอย่าง "ภอเกิดอุบัติเหตุแผ่นดินกลับแล้วแลต้องขึ้นใหม่
แลฝ่ายข้างหนึ่งจะกลับเอาคดีขึ้นว่าใหม่ไซ้ ท่าน
ว่า ๆ หมีได้เลย" (กฎ. 2 น.179)

สำนวนว่า แผ่นดินกลับ ตามตัวอย่างนี้น่าจะหมายถึง "เปลี่ยนแผ่นดิน" คือกษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นเสวยราชย์แทนพระองค์เดิม ในสมัยปัจจุบัน ไม่ใช้สำนวนว่า แผ่นดินกลับ แต่อาจใช้สำนวนว่า เปลี่ยนแผ่นดิน หรือ ผลัดแผ่นดิน แทนได้

ฝนงด

ตัวอย่าง "พระราชสาสน์ขึ้นไป ณ กรุงลังกานั้นฝนตก
หนักน้ำมากอยู่ ถ้าฝนงดน้ำถอยลงจึงเชิญพระ-
พุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ขึ้นไป" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.70)

"อัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ให้ลามแปลว่าฝนงด
หลายวันแล้ว" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.71)

สำนวนว่า ฝนงด ตามตัวอย่างนี้หมายถึง "ฝนหยุด หรือ ฝนเลิกตก" เช่น ฝนตกติดต่อกันมาตลอดอาทิตย์ แล้วหยุดตกไประยะหนึ่ง ระยะนั้นเรียกว่า ฝนงด สมัยปัจจุบัน

สำนวนนี้มีที่ใช้น้อย

ฝากบำเรอ

ตัวอย่าง "ชายสู่ขอหญิงแลชายเข้ามาฝากบำเรอ แล้ว มันละเสียไปได้เมียอื่น" (กฎ. 2 น.269)

"ชายสู่ขอลูกสาวหลานสาวท่าน แลชายได้ไปฝากบำเรอยังมิได้ทำงานเวนสาดหมอนกอน ชายผู้นั้นมันทำทนงองคอาจ์หยาบช้า" (กฎ. 2 น.270)

สำนวนว่า ฝากบำเรอ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ ตามพจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ประเพณีที่หญิงชายได้เสียกันเองในเวลาที่ผู้ชายยังอยู่ในระหว่างฝากตัวรับใช้พอแม่ผู้หญิง" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้แล้ว อาจเป็นเพราะประเพณีที่ชายฝากตัวรับใช้พอแม่ผู้หญิงหมดไปก็ได้ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สำนวน ฝากบำเรอ น่าจะมีความหมายเพียง "ฝากตัวรับใช้พอแม่ฝ่ายหญิง" เท่านั้น ไม่จำเป็นต้องได้เสียกัน และคงจะไม่ถึงกับเป็นประเพณีว่าชายเมื่อไปฝากตัวรับใช้พอแม่หญิงจะต้องได้เสียกับหญิงนั้นก่อนแต่งงาน

พ้นแรง

ตัวอย่าง "แลมูลนายอนาประชาบาลมันมิส่งมันออกมายังกระลาการผู้พิจารณาแลพ้นแรงนายความไซท่านให้เอาคดีนั้นร่ำเรียนพิทูลแก่ผู้เปนเจ้า" (กฎ. 2 น.144)

"แลผู้พิจารณาได้ให้โฉนฏไปหาเรงหลายคาบหลายครา แลมิออกมายังผู้พิจารณาแลพ้นแรงผู้ไปเรียกไปหาดังงนั้น" (กฎ. 2 น.177)

สำนวนว่า พ้นแรง ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายว่า "เกินกำลัง หรือ เกินความสามารถ" สำนวนนี้ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้แล้ว

ฟันแย้ง

ตัวอย่าง "ถ้าผู้ใดได้ฟันแย้งด้วยข้าศึกแลชำนะเงิน 5
ตะหลับทองเสื้อผ้า" (กฎ. 1 น.91)

"โจรปล้นต่อสู้ฟันแย้งกันประการดั่งนี้ ถ้า
พระเจ้าอยู่หัวบันทมอยู่ก็ดีให้ปลุกพระบันทมทาน" (กฎ. 1 น.117)

สำนวนว่า ฟันแย้ง ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ มีแต่คำว่า ฟันแทง แปลว่า "ทำร้ายโดยฟันหรือแทงก็ได้" ส่วนสำนวน ฟันแย้งตามตัวอย่างข้างต้นนี้ น่าจะหมายถึง "ฟันต่อสู้กับอีกฝ่ายหนึ่ง" ทำนองเดียวกับคำว่า โต้แย้ง ซึ่งแปลว่า "แสดงเหตุผลที่ขัดกันในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง" คือต้องมีสองฝ่ายที่ขัดกัน

มักผัว

ตัวอย่าง "หญิงใดว่าหญิงอื่นมักผัวตน แลวานพี่น้อง
ลูกหลานเพื่อนฝูงไปช่วยด่าหญิงซึ่งว่ามักผัวตนนั้น" (กฎ. 2 น.221)

สำนวนว่า มักผัว ตามตัวอย่างนี้น่าจะแปลว่า "อยากได้ผัว" คือ มัก แปลว่า "อยากได้" เช่น มักมาก แปลว่า "อยากได้มาก หรือ จะเอามาก ๆ" สำนวนว่า มักผัว จึงอาจมีความหมายว่า "จะแย่งผัว" ก็ได้ ปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้แล้ว

มาถึง

ตัวอย่าง "จึงท้าวราชกฤษณาก็ให้หานางจัก แลนาง
จักก็มาถึงท้าวกฤษณา" (ประชุมพระตำรา. น.82)

สำนวนว่า มาถึง ตามตัวอย่างนี้ไม่ใช้กับสถานที่อย่างในปัจจุบัน แต่ใช้กับคำนามที่หมายถึง คน ได้กล่าวมาแล้วว่า สำนวน ไปถึง อาจแปลได้ว่า "ไปหา, ไปเฝ้า" ในตัวอย่างนี้สำนวนมาถึง ก็น่าจะแปลว่า "มาหา หรือ มาเฝ้า" ได้เช่นเดียวกัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มิได้จำเพาะชื่อ

ตัวอย่าง "ถ้าทรงตรัสสั่งประการใดมิได้จำเพาะชื่อ
ให้หัวหมื่นรับสั่ง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.82)

สำนวนว่า มิได้จำเพาะชื่อ สมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ มิได้จำเพาะชื่อ น่าจะหมายถึง "มิได้สั่งใครโดยเฉพาะ" ในสมัยปัจจุบัน อาจใช้สำนวนว่า ไม่ได้ออกชื่อ แทนได้

มิรู้จักภาษากัน

ตัวอย่าง "อนึ่งซึ่งท่านใช้ให้กปิตันลิกีเอากำปั่นมาค้าขาย
เมืองถลางนั้นกปิตันลิกีมิรู้จักภาษากัน" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.112)

สำนวนว่า มิรู้จักภาษากัน ปัจจุบันไม่ใช้ ตามตัวอย่างนี้ สำนวนว่า มิรู้จักภาษากัน น่าจะหมายถึง "ไม่เข้าใจภาษากันเพราะพูดกันคนละภาษา" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้ว่า ไม่รู้ภาษากัน, ไม่เข้าใจภาษากัน หรือ พูดกันไม่รู้เรื่อง ก็ได้

ยกไว้แก่

ตัวอย่าง "แลริดชาบันดาไดแก่พระหลวงหัวเมืองแลกรม
การยตามทำเนียมนนั้ฒหัวเจ้าท่านกให้ยกไว้แก่
กาปิดตันกราเปราดีลมาศ" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.4)

สำนวนว่า ยกไว้แก่ ตามตัวอย่างนี้ น่าจะหมายความว่า "งดเว้น ไม่เก็บภาษี" ในสมัยปัจจุบันจะไม่ใช้สำนวนว่า ยกไว้แก่ แต่จะใช้ว่า ยกเว้นให้ แทน

ยังคำ

ตัวอย่าง "ถ้าฝ่ายโจทก์ดีฝ่ายจำเลยก็ดีมิฟังงไซ้ ท่าน
ว่าให้ภูดาษเอาคาขื่อจำผู้มิฟังงนั้นไว้ยังคำ แล้ว
จึ่งถอดขื่อคาออกให้ว่าความ" (กฎ. 2 น.134)

สำนวนว่า ยังค่ำ ตามตัวอย่างนี้ น่าจะแปลว่า "ถึงค่ำ, จนค่ำ" คือ "ทั้งวัน หรือ ตลอดวัน" สำนวนว่า ยังค่ำ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ แต่มีสำนวนว่า วันยังค่ำ ซึ่งหมายถึง "ทั้งวัน หรือ ตลอดวัน, ตั้งแต่สว่างจนมืด" เช่น ทำงานวันยังค่ำ แปลว่า "ทำงานทั้งวัน" นอกจากนั้นยังมีสำนวนที่ใช้คู่กันคือ คืนยังรุ่ง แปลว่า "ตลอดคืน" ด้วย คำว่า ยัง ที่ใช้ในความหมายนี้มีเสียงและความหมายคล้ายคำว่า ยัน ซึ่งแปลว่า ถึง เช่น เช้ายันเย็น สู้ยันป่าย เป็นต้น ทั้งสองคำนี้จะเป็นคำเดียวกันหรือไม่ไม่ปรากฏหลักฐาน

ยึดมือ

ตัวอย่าง "ครั้นถึงฝั่ง วิสันดามีชื่อยึดมือข้าพเจ้าผู้จำทูล
พระราชสาสน์ แลวิถีปาเกเดินไปขึ้นรถ" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.62)

"แลอัครมหาเสนาธิบดียึดมือข้าพเจ้าปราศรัย
แล้วเข้ามานมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.66)

สำนวนว่า ยึดมือ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า ในสมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ยึดมือ น่าจะแปลว่า "จับมือ" เพราะคำว่า ยึด แปลว่า "จับ" ในสมัยปัจจุบัน ไม่ใช้สำนวน ยึดมือ แต่จะใช้ว่า จับมือ

รับเป็นสัตย์

ตัวอย่าง "หม่อมฉันว่ายังจะอยู่เป็นมเหสีขี้ข้อนหรือ มา
ตายตามเจ้าพ่อเถิดรับเป็นสัตย์หมด" (ความทรงจำ. น.3)

"จะทำศึกเสี่ยนแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้า-
หลวง พระอัยกา นายเวร นายปลัดเวร ฟ้อง-
กราบทูล ไต่ถามรับเป็นสัตย์" (ความทรงจำ. น.23)

สำนวนว่า รับเป็นสัตย์ ตามตัวอย่างนี้ น่าจะแปลว่า "รับว่าเป็นความจริง" สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนนี้ แต่อาจใช้สำนวนว่า รับสารภาพ แทนได้

ร้างกันอยู่

ตัวอย่าง "หญิงใดทำชู้เหนือผัวดุจดังอำแดงผู้เป็นเมีย
พระจุลาไภยร้างกันอยู่หลวงราชรินเป็นผัวเล่า
ครั้นผิดกับหลวงราชรินร้างกันอยู่มาเอาเจ้าชาด
เป็นผัวเล่า" (กฎ. 2 น.209)

คำว่า ร้าง มีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "คือ ทิ้งเสียไม่อยู่, เช่นตัวผึ้งมันทำรวงรังอยู่, แล้วมันภากันไปที่อื่นนั้น, ว่ารังร้าง" คำว่า ร้าง จึงแปลว่า "ทิ้งหรือแยกกัน" สามีภรรยาร้างกันอยู่จึงน่าจะหมายความว่า "แยกกันอยู่" แต่คงมิได้หย่ากันตามกฎหมาย เพราะเมื่อหญิงมีสามีใหม่ถือว่า มีชู้ เรียกว่า ชู้เหนือผัว หญิงที่สามีทิ้งเช่นนี้เรียกกันว่า แม่มายผัวทิ้ง, แม่มายผัวร้าง, แม่มายแม่ร้าง, หรือ แม่ร้าง ก็มี สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า ร้างกันอยู่ แต่จะใช้ว่า แยกกันอยู่

รู้ในใจ

ตัวอย่าง "ถ้าแลสงฆรูปใดแลมิได้ทำตามพระวินัยพระ-
พุทธเจ้าบันทูลแลรู้ในใจเองแล้วอย่าได้เข้าใน
พระวิหาร" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.56)

สำนวนว่า รู้ในใจ ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายว่า "ตนเองเป็นผู้รู้อยู่" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า รู้ในใจ แต่จะใช้ว่า รู้อยู่แก่ใจ แทน

เร่เลี้ยงประจาร

ตัวอย่าง "หญิงตามชายไปแลชายมิได้สะมักสะมาไหว้
พ่อ, แม่ } หญิง แลชายเอาหญิงนั้นไว้เปนเมียอยู่บ้าน
เรือนอื่นบ้านละคืน 2 คืน ถึง 2, 3 } บ้านแล้ว แล

ชายมิเลี้ยงเอาหญิงนั้นมาส่งให้แก่ พ่อ / แม่ } หญิง
เล่าไซ้ ท่านว่าชายบังอาจเอาลูกสาวท่านไป
เร่เลี้ยงประจาร" (กฎ. 2 น.274)

สำนวนว่า เร่เลี้ยงประจาร ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ สำนวนว่า เร่เลี้ยงประจาร น่าจะมีความหมายว่า "พาไปเรื่อย ๆ ไม่อยู่เป็นหลักแหล่ง" คือเป็นการเร่เลี้ยง และเนื่องจากการกระทำเช่นนี้เป็นการผิดประเพณี เป็นสิ่งน่าอับอายขายหน้า จึงถือว่าเป็นการประจาน คือ "ประกาศความชั่ว" ด้วยคำว่า ประจาน ในตัวอย่างข้างต้นเขียน ประจาร อาจมาจาก √จร แปลว่า "ไป" ประจาร คือ "พาไปเรื่อย ๆ" แต่ก็อาจเป็นคำเดียวกับ ประจาน ซึ่งมาจากภาษาเขมร ผฺจาล ซึ่งแปลว่า "ทำให้เข็ดหลาบ" แต่มาใช้ในภาษาไทยมีความหมายว่า "ประกาศความชั่ว" ก็ได้

เลี้ยงด้วย

ตัวอย่าง "แลพ่อแม่หญิงหมีสมักให้ชายเลี้ยงด้วยหญิง ๆ
หมีสมักจะเลี้ยงด้วยชายให้หญิงร้องฟ้องเรียกมา
พิจารณาตามบทพระไอยการ" (กฎ. 2 น.34)

สำนวนว่า เลี้ยงด้วย ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายว่า "อยู่กินด้วยกันเป็นสามีภรรยา" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ อาจใช้สำนวนว่า อยู่กินกับ แทนได้

ว่าราคา

ตัวอย่าง "พระยาราชกปิตันแต่งให้กปิตันวิราเสนเอา
ยาฝิ่น ข้าวสาร เงิน ไปจำหน่าย ณ เมืองถลาง
ครั้งนี้ ว่าราคายาฝิ่นกับเจ้าเมืองกรมการปีบละ
6 ภารา" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.125)

"เจ้าเมืองกรมการแลลูกค้าผู้ใหญ่วาราคาลง
กันแล้ว เจ้าเมือง กรมการ แลลูกค้าผู้ใหญ่จัดซื้อ
เอาไปจำหน่ายแก่ราษฎร" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.125)

สำนวนว่า วาราคา ในสมัยปัจจุบันไม่ปรากฏใช้ในภาษาเขียน แต่ในภาษาพูดยังมีอยู่ ตามตัวอย่างนี้สำนวน วาราคา น่าจะมีความหมายว่า "พูดกันเกี่ยวกับเรื่องราคา คือ ตกลงราคากัน" ในสมัยปัจจุบันนิยมใช้สำนวนว่า ตกลงราคา แทน

วางกันอยู่, วางอยู่

ตัวอย่าง "เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น
จุลศักราชได้ 844 ศกแต่งนนโทปนนทสูตรคำหลวง
ครั้งนี้จุลศักราชได้ 1098 ศกวางกันอยู่ถึง 254 ปี" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.104)

"แลแต่แต่งพระบาฬีมาคุมเทาถึงธรรงแต่งเนื้อ
ความคำประดับในครั้งนี้ แลจะรู้ว่าวางอยู่นั้นจะ
ได้ไกลกันสักขี่สิบปีนั้นบมิได้แจ้ง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.104)

สำนวนว่า วางกันอยู่ และ วางอยู่ ตามตัวอย่างเหล่านี้น่าจะหมายถึง "ระยะเวลาช่วงหนึ่งระหว่างเหตุการณ์" ในสมัยปัจจุบัน วางอยู่ หมายถึง "มีเวลาว่าง" เช่น "ตอนนี้ฉันกำลังว่างอยู่" หมายความว่า ตอนนี้ฉันมีเวลาว่าง ในตัวอย่างข้างต้น วางอยู่ และ วางกันอยู่ มิได้หมายถึง "มีเวลาว่าง" แต่หมายถึง "ห่างกัน หรือ "ระหว่างนั้น" สำนวน วางกันอยู่ หรือ วางอยู่ ที่แปลว่า "ห่างกัน หรือ "ระหว่างนั้น" ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้

วิ่งราว

ตัวอย่าง "ครั้นวิ่งราวเรียกหัวหมื่นตัวสีตำรวจเลว
ขึ้นไปวิ่งราวแลเกณฑ์ให้คอยค้ำสายป่าน" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.89)

ตามตัวอย่างนี้สำนวน วิ่งราว ใช้ในเรื่อง การเล่นว่าว ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า วิ่งราว มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "แย่งเอาสิ่งของแล้ววิ่งหนีไป" ส่วนในสมัยอยุธยาใช้ในความหมายว่า "วิ่งฉุดสายว่าว" ก็ได้ ซึ่งในสมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนว่า วิ่งรอก สำนวนว่า วิ่งรอก มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "วิ่งฉุดสายว่าวโดยเอารอกทับเชือก"

เวนสาดหมอน

ตัวอย่าง "ชายยังมิได้คำนับทำงาน { บิดา / มานดา } หญิงยังมิได้เวนสาดหมอนก่อน" (กฎ. 2 น.267)

สำนวนว่า เวนสาดหมอน สมัยปัจจุบันไม่มีใช้ แต่น่าจะแปลตามตัวได้ดังนี้คือ เวน แปลว่า "มอบให้, ยกให้" สาด แปลว่า "เสื่อ" หมอน แปลว่า "เครื่องสำหรับหนุนนอน" เวนสาดหมอนจึงน่าจะแปลว่า "ยกเสื่อยกหมอนให้" แปลตามความหมายโดยนัยก็คือ "ให้หลับนอนอยู่กินด้วยกันเป็นสามีภรรยา" สำนวนว่า เวนสาดหมอน ในตัวอย่างข้างต้นน่าจะใช้ตามความหมายโดยนัยนี้

ไว้ใจแก่ราชการ

ตัวอย่าง "อ้ายพม่าไปจ้างฝรั่งเศสจะให้มาตีเอาเมืองไทรเมืองถลางในเดือน 12 เดือนอ้ายนี้แล เมืองพัทลุงก็อยู่หว่างกลางจะไว้ใจแก่ราชการมิได้" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.128)

"แลว่าพระยาไทรเป็นใจคิดอ่านด้วยกันกับแขกเหล่าร้ายจะคิดอ่านตีแห่งใดยังมิรู้ แลอย่าให้ข้าพเจ้าไว้ใจแก่ราชการให้ตระเตรียมอยู่นั้น" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.81)

ตามตัวอย่างเหล่านี้สำนวนว่า ไว้ใจแก่ราชการ ใช้ในความหมายปฏิเสธ น่าจะแปลว่า วางใจไม่ได้ ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า ไว้ใจแก่ราชการ ไม่นิยมใช้ อาจใช้ว่า

ประมาทไม่ได้, วางใจไม่ได้ หรือ อย่าไว้วางใจ แทนได้

สมดุจหนึ่ง

ตัวอย่าง "สมดุจหนึ่งคำผู้นั้นให้การจึ่งให้พระสัถีคีแบ่ง
ปันตามพระไอยการบานพะแนก ถ้ามิสมดุจหนึ่ง
ผู้นั้นให้การ หาชื่อพ่อชื่อปู่ชื่อลุงชื่อตาชื่อน้าชื่ออาว
ในเถบียนหางว่าวมิได้นั้น" (กฎ. 2 น.3)

สำนวนว่า สมดุจหนึ่ง ตามตัวอย่างนี้ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ สำนวนนี้น่าจะแปลว่า "ตรงตาม หรือ ตรงกันกับ" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้สำนวนว่า สมตาม หรือ สมดัง แทนได้

สามวันกลางคืนยังรุ่ง

ตัวอย่าง "เอาไปชี้แก่มนตรี ๆ พิภากษาว่ามันมิแก้
มิชอบให้จำนายมันผู้ว่ามิให้แก้ 3 วันกลางคืน
ยังรุ่ง" (กฎ. 2 น.170)

สำนวนว่าสามวันกลางคืนยังรุ่ง ในภาษาสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ สำนวนนี้น่าจะมีความหมายว่า "สามวันสามคืน" คือ สามวัน และ ในสามวันนั้นรวมทั้ง กลางคืนยังรุ่ง คือ ตลอดคืน ด้วย สำนวนว่า สามวันกลางคืนยังรุ่ง จึงอาจแปลเป็นสำนวนปัจจุบันได้ว่า ตลอดสามวันสามคืน

สำเร็จ

ตัวอย่าง "แลข้าสวนมาสำเรจด้วยข้าพระศิลบาญทาน
พระกัลปนาแลมาเกิดลูกชายหญิง เทาใดให้คงโดย
ฝ่ายแม" (ประชุมพระตำรา. น.38)

"ทานพระกัลปนาเชิงกุฎีศิลบาตูมาสำเรจด้วย
นายส่วยเลวส่วยหัวสีบ นายงานข้าส่วย แลเกิด
ลูกชายหญิงเทาใดให้คงเปนข้าส่วย" (ประชุมพระตำรา. น.38)

"ถ้าเชิงกุฎี ๆ สำเรจกันให้แจกปันให้ได้ฝ่าย
แมสองส่วนได้ฝ่ายพอส่วนนึ่ง" (ประชุมพระตำรา. น.39)

คำว่า สำเร็จ ในสำนวน สำเร็จกัน นี้มิได้แปลว่า "เสร็จ, แล้ว, สมประสงค์, บรรลุผล" แต่น่าจะแปลว่า "ได้เสีย" สำนวนนี้อาจย่อมาจากสำนวน สำเร็จกิจกัน ซึ่งย่อมาจาก สำเร็จเมถุนกิจกัน ก็ได้ แต่เนื่องจากชาวไทยไม่นิยมพูดถึงเรื่องเพศกันโจ่งแจ้ง จึงตัด เมถุนกิจ ออก เหลือเพียง สำเร็จกัน ลักษณะต้องห้ามเช่นนี้ในสมัยปัจจุบันยังมีอยู่ เช่น ไม่นิยมใช้ คำผวน เป็นต้น

สำหรับมือ

ตัวอย่าง "แลให้หัวหมื่นนายเวร ๆ รับสั่งลงเรือพระ-
ที่นั่งคน ๑ กับชาวแสงปืนคนหนึ่ง แลชาว(แสง)
นั้นถือปืนสำหรับมือ" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.84)

สำนวนว่า สำหรับมือ ตามตัวอย่างนี้ในสมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้ ตามตัวอย่างนี้ใช้ว่า ถือปืนสำหรับมือ ปัจจุบันอาจใช้ว่า ถือปืน ไม่ต้องเติมคำว่า "สำหรับมือ" หรืออาจใช้ว่า มีปืนประจำมือ แปลว่า "ถือปืน" ก็ได้

สิ้นชีวิตในฝีหวาย

ตัวอย่าง "จึงถามเจ้าตัวว่าท้องกับใคร ว่าท้องกับเจก
เฒ่าสิ้นชีวิตในฝีหวาย" (ความทรงจำ. น.4)

สำนวนว่า สิ้นชีวิตในฝีหวาย สมัยปัจจุบันไม่ใช้ ตามตัวอย่างนี้ สำนวนว่า สิ้นชีวิตในฝีหวาย น่าจะมีความหมายว่า "ตายคาหวาย, ตายในขณะที่ถูกเฒ่น"

สูงกำแพง

ตัวอย่าง "แลทำพระวิหารอุโบสถแลกำแพงรอบ แล
สูงกำแพงนั้น 6 ศอก" (ประชุมพระตำรา. น.66)

การบอกส่วนสูง ในสมัยปัจจุบันใช้คำว่า สูง เป็นกริยาอกรรม เช่น กำแพงสูง 5 ฟุต หรืออาจใช้ว่า ความสูง หรือ ส่วนสูงของกำแพงเท่ากับ 5 ฟุต ก็ได้ ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้คำว่า สูง หน้าคำนาม คือใช้ว่า สูงกำแพง ไม่ใช้ว่า กำแพงสูง คำว่า สูง ในกรณีนี้จึงเป็นกริยาสกรรม

สู่หา

ตัวอย่าง "พระยาเพชรบุรีก็เป็นพรรคพวกชอบพอกัน
อยู่แล้ว พระยาสงขลาเป็นคนมีเงินมีทอง ก็จะ
สู่หาเอาเงินเอาทองเป็นกำนัล" (จดหมายหลวงอุดม. น.87)

สำนวนว่า สู่หา อักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "คือคบหากัน, ส้องเสพย์เปนมิตรสัณฐะวะรักใคร่กันเปนที่ไปมาหาสู่กัน" พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "ไปมาหากัน" ในสมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้สำนวนว่า สู่หา แต่นิยมใช้ว่า ไปมาหาสู่ หมายถึง "ไปหาหรือเยี่ยมเยียนกัน" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนว่า สู่หา น่าจะมีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์และพจนานุกรม ฯ คือแปลว่า "ไปมาหาสู่"

เสมอใจนึก

ตัวอย่าง "เมื่อแลท่านรู้ว่าอัตโนทังปวงมาเถิงถารณีอันนี้
เปนสุขสนุกสบายอยู่แลอันมานี้เสมอใจนึก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.18)

สำนวนว่า เสมอใจนึก ตามตัวอย่างนี้ น่าจะแปลตามตัวได้ว่า "เหมือนอย่างใจนึก, มากเท่าที่ใจนึก" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ อาจใช้สำนวนว่า เป็นไปตามที่คาดไว้ แทนได้

ใส่กล

ตัวอย่าง "แลผู้ใดปากร้ายด่าก่อนผู้นั้นพิรุท เพราะ
สำนวนมันพร่อง มันจึงแกล้งใส่กลทาน" (กฎ. 2 น.112)

คำว่า กล มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ชั้นเชิง, แบบอย่าง, เล่ห์-เหลี่ยม, วิธี, เหตุ, อุบาย" สำนวนว่า ใส่กล ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายว่า "ใช้อุบายหรือเล่ห์กระเท่ห์กลั่นแกล้ง" สำนวนว่า ใส่กล ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้แล้ว

ใส่โทษ

ตัวอย่าง "แลคำกฎแลฎีกาตราสีนนั้นเสียด้วยไซ้ แล
จะใส่โทษแก่ผู้รักษานั้นมิได้เลย" (กฎ. 2 น.146)

สำนวนว่า ใส่โทษ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ ใส่โทษ น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกับสำนวนว่า เอาโทษ หรือ ลงโทษ ซึ่งใช้อยู่ในสมัยปัจจุบัน

หนีไปรอด

ตัวอย่าง "แลชาวพระนครเอาพวนขึงไว้ตอรบด้วยชาว
ตานี ๆ นั้นตายมาก แลพญาตานีนั้นลงสำเภาหนี
ไปรอด" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.99)

สำนวนว่า หนีไปรอด เมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์อาจประกอบด้วยคำว่า หนี กับคำว่า ไปรอด หรือคำว่า หนีไป กับคำว่า รอด ก็ได้ แต่ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดก็ตามก็คงความหมายว่า "หนี" และ "รอดไปได้" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า หนีไปรอด แต่อาจใช้สำนวนว่า หนีรอดไปได้ แทน

หมดหน้า

ตัวอย่าง "ประการหนึ่งหญิงใดมีทุกขยาก ชายช่วยไถ่ได้
มาเห็นหมดหน้าเลี้ยงเป็นเมีย" (กฎ. 2 น.206)

สำนวนว่า หมดหน้า อักขราภิธานศรับท์นิยามว่า "คือคนมีของดีมีผ้านุ่งผ้าห่ม เป็นต้น, สอาดงาม, ว่าคนนั้นมีของหมดหน้าของตัว" ตามความหมายนี้สำนวนว่า หมดหน้า น่าจะหมายถึง "เชิดหน้าชูตา" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ หมดหน้า น่าจะมีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์คือ "สะอาด หรือ งาม" ปัจจุบันมีสำนวนที่คล้ายกันคือ หน้าตาหมดจด หมายถึง "หน้าตาสวยงาม"

ในเรื่อง พระอภัยมณี ใช้สำนวน หมดหน้า ในที่ซึ่งน่าจะแปลว่า สวยงาม หรือ หน้าตาหมดจด ดังนี้

"ศรีสุวรรณนั้นเด็ดดอกรักไว้ เที่ยวเลือกให้คาบสที่หมดหน้า
นางฤาษีหนึ่งองค์พระอนุชา ตลอดมาจนถึงกุฎีพระบุตรี" [1]

หลบฝาก

ตัวอย่าง "ชายขอลูกสาวท่านถึงหลบฝาก ยังแต่จะทำ

วานแล { พ่อ / แม่ } หญิงให้ชายฝากบำเรอ แลทำกิน

อยู่ด้วยกันเป็น { 2 / 3 } ปี" (กฎ. 2 น.260)

สำนวนว่า หลบฝาก มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "ประเพณีที่ชายเข้าไปอาศัยรับใช้การงานให้กับหญิง" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สำนวน หลบฝาก น่าจะมีความหมายตามพจนานุกรม ฯ เนื่องจากปัจจุบันไม่ยึดถือประเพณีเช่นนี้แล้ว สำนวนนี้ก็คงเลิกใช้ไปเพราะเหตุดังกล่าว

---

[1] พระสุนทรโวหาร (ภู่), พระอภัยมณี, (พระนคร: คุรุสภา, 2493), หน้า 325.

หลีกแก่ราชการ

ตัวอย่าง "ด้วยผู้นั้นจะหลีกแก่ราชการผู้เป็นเจ้าแล แล
ผู้นั้นจึ่งให้การให้ผิดบ้านผิดตำบลนั้นอย่าให้ฟัง" (กฎ. 2 น.3)

สำนวนว่า หลีกแก่ราชการ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ สำนวน หลีกแก่ราชการ น่าจะมีความหมายว่า "เลี่ยงราชการ" ซึ่งเป็นสำนวนที่ใช้ในสมัยปัจจุบัน

หาปรกติกันไม่

ตัวอย่าง "แลอนึ่ง ณ เมืองถลางทุกวันนี้ ข้าฯ กับเจ้า-
พระยาถลางก็วิวาทกันหาปรกติกันไม่" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.110)

สำนวนว่า หาปรกติกันไม่ ปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างนี้ สำนวนดังกล่าวน่าจะหมายถึง "วิวาทกัน" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้สำนวนว่า ไม่ปรองดองกัน แทนได้

ให้กำลัง

ตัวอย่าง "ถ้ากระลาการผู้ใดให้กำลังแก่คู่ความผู้เทจ์
กินสินจ้าง" (กฎ. 1 น.19)

"ถ้ากระลาการผู้ใดให้กำลังแก่คู่ความผู้เทจ์
กินสินจ้างหมิได้บังคับบันชาโดยพระธรรมสาตร" (กฎ. 2 น.124)

สำนวนว่า ให้กำลัง แปลตามตัวน่าจะหมายถึง "สนับสนุนให้มีกำลังมากขึ้น" ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สำนวนว่าให้กำลัง, น่าจะแปลว่า "ช่วยเหลือ, เข้าข้าง, ลำเอียง ทำให้ฝ่ายนั้นชนะ" สำนวนนี้ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้แล้ว

ให้ขาด

ตัวอย่าง "แลบ้านสมสมกพรรคพวกญาติลำเลอเท่านั้น
ซึ่งพระราชทานให้ขาดให้ช่วยเป็นกำลังรักษา
พระเจ้าแลสงฆ์" (ประชุมพระตำรา. น.78)

สำนวนว่า ให้ขาด ยังมีใช้อยู่ในสมัยปัจจุบัน แต่ไม่นิยมใช้เพราะในสมัยปัจจุบันคำกริยาให้ แปลว่า "ไม่เอาคืน" หรือ "ให้ขาด" อยู่แล้ว จึงใช้คำกริยา ให้ แทน ให้ขาด ได้ แต่ถ้าให้ชั่วคราว ปัจจุบันจะใช้ว่า ให้ยืม ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สำนวนว่า ให้ขาด น่าจะหมายถึง "ให้เป็นสิทธิ์ขาด" คือให้กรรมสิทธิ์ ไม่เอาคืนอีกต่อไป ในสมัยปัจจุบันมีคำว่า ขาด ที่หมายถึง คืนไม่ได้ หรือไม่รับคืน ใช้ในสำนวนว่า ขายขาด คำว่า ขาด ในสำนวน ขายขาด กับในสำนวน ให้ขาด น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกัน

อยู่แก่ศีล, อยู่แก่ธรรม

ตัวอย่าง "อันว่าทิพพญาณนั้น คือพระภิกษุทรงธรรม
พราหมณาจารยอันอยู่แก่ศีลแลพรหมจรรย์ แลนัก
ปราชราชบัณฑิตยอันอยู่แก่ธรรม" (กฎ. 2 น.75)

สำนวนว่า อยู่แก่ศีล, อยู่แก่ธรรม ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ อยู่แก่ศีล, อยู่แก่ธรรม น่าจะหมายถึง "ถือศีล, ปฏิบัติธรรม" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้สำนวนว่า มีศีล แทน อยู่แก่ศีล และ มีธรรม แทน อยู่แก่ธรรม หรืออาจใช้รวมว่า มีศีลธรรม ก็ได้

อยู่แต่สองต่อสอง

ตัวอย่าง "ไปหาเมียท่านถึงที่นอนในห้องอยู่แต่สองต่อสองก็ดี" (กฎ. 2 น.208)

สำนวนว่า อยู่แต่สองต่อสอง ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ถ้าแปลตามรูปศัพท์ แต่แปลว่า "เฉพาะ, เพียง" ฉะนั้น อยู่แต่สองต่อสอง น่าจะแปลว่า "อยู่เพียงสองต่อสอง" หรือ "อยู่กันสองต่อสอง"

อยู่ถ้า

ตัวอย่าง "ถ้าหญิงยังครองตัวอยู่ถ้าผัว ผัวศึกออกมา
อยู่กินด้วยหญิงอีกเล่าไซ้" (กฎ. 2 น.224)

คำว่า ทา มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "อาการที่รออยู่, คอยอยู่" สำนวน อยู่ถ้า น่าจะเป็นสำนวนเดียวกับ อยู่ทา และน่าจะมีความหมายว่า "อยู่คอย" หรือ "คอย" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า อยู่ถ้า แต่จะใช้คำกริยา รอ หรือ คอย แทน

อยู่ภายหลัง

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งผู้ใดไปการณรงคสงครามก็ดี โดย
เสดจพระผู้เป็นเจ้าก็ดี ไปราชการก็ดี อยู่พายหลัง
มีผู้มาทำชู้ด้วยเมียท่านไซ้ให้ไหมทวีคูน" (กฎ. 2 น.208)

"มาตราหนึ่งหญิงใดผัวไปราชการ แลไป
ด้วยกิจทุระค้าขายต่างเมืองอยู่พายหลังมีชู้สู่ชาย
อื่น" (กฎ. 2 น.213)

สำนวนว่า อยู่ภายหลัง ตามความหมายในปัจจุบันน่าจะแปลว่า "อยู่มา หรือ ต่อมา" แต่ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวน อยู่ภายหลัง น่าจะแปลว่า "อยู่ข้างหลัง" สำนวนว่า อยู่ภายหลัง ตามความหมายนี้สมัยปัจจุบันไม่ใช้แล้ว จะใช้สำนวนว่า อยู่ข้างหลัง แทน

อยู่มาเล่าไซร้

ตัวอย่าง "อยู่มาเล่าไซร้เป็นช้านานแลพระจวงเจ้าคิด
อ่านด้วยพระญาณไสยมุยก็โมหนาให้ตั้ง" (ประชุมพระตำรา. น.66)

"อยู่มาเล่าไซร้เมื่อขณะออกเมืองราชแสน
ออกมากินเมืองพัทลุง" (ประชุมพระตำรา. น.81)

สำนวนว่า อยู่มาเล่าไซร้ตามตัวอย่างเหล่านี้ ใช้ขึ้นต้นความซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องการเล่าต่อจากความเดิม แต่กาลเวลาในความใหญ่ไม่ต่อเนื่องกับความเดิม ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ สำนวน อยู่มาเล่าไซร้ น่าจะมีความหมายว่า "อยู่มา, ต่อมา หรือ ครั้นต่อมา" ซึ่งเป็นสำนวนที่ใช้กันอยู่ในสมัยปัจจุบัน

ออกทรพิษ

ตัวอย่าง "แลผู้ทาษนั้นออกทระพิศให้นายเงินบอกแก่ผู้ขาย" (กฎ. 2 น.302)

สำนวนว่า ออกทรพิษ ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ แต่จะใช้สำนวนว่า เป็นไข้ทรพิษ แทน การที่สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ออกทรพิษ น่าจะเป็นเพราะ ไข้ทรพิษเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นตุ่ม ๆ คำกริยาที่ใช้เกี่ยวกับโรคผิวหนังที่เป็นตุ่ม ๆ มักใช้ว่า ออก แปลว่า "เป็น" เช่น ออกฝีดาษ ออกหัด ออกเหือด ออกอีสุกอีใส เป็นต้น คำกริยา ออก ในสำนวน ออกทรพิษ ก็น่าจะมีความหมายว่า เป็น เช่นเดียวกัน

อันมิดี, อันมิควร

ตัวอย่าง "มันว่ากล่าวเกินเลยหยาบช้า แลให้เครื่องอันมิดีแก่พ่อตาแม่ยายก็ดี" (กฎ. 2 น.237)

"มาตราหนึ่งชายให้อันมิควรแก่หญิงอันเป็นเมียท่าน ๆ ให้ไหม 100000 ถ้าหญิงหาผัวมิได้แลชายให้อันมิควรให้ไหม 80000 ถ้าหญิงให้อันมิดีแก่ชายไหม 120000 ถ้าหญิงเหมือนกันให้อันมิควรแก่กันให้ไหม 70000 แล" (กฎ. 3 น.158)

"มาตราหนึ่งลางท่านให้กินอันมิดีอันโสโครกให้ไหม 170000 ว่ามาทั้งนี้แต่นา 10 ไร่ขึ้นไปถึงนา 100 หนึ่ง" (กฎ. 3 น.158)

ในสมัยอยุธยามีสำนวนซึ่งน่าจะเป็นภาษาสุภาพในสมัยนั้น คือ สำนวนว่า อันมิดี และ อันมิควร ซึ่งไม่ปรากฏว่าหมายถึงอะไรแน่ แต่น่าจะหมายถึง "สิ่งที่ไม่ดี หรือ ไม่ควรพูด" อาจเป็น คำด่า ของโสโครก ของลับ เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นของต่ำของไม่ดี ไม่ควรพูดหรืออ้างชื่อตรง ๆ จึงใช้ว่า อันมิดี อันมิควร แทนชื่อของเหล่านั้น ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า อันมิดี อันมิควร ไม่ปรากฏที่ใช้

อับประโยชน์

ตัวอย่าง "ถ้าผลพฤกษายังให้ไว้แก่ผู้รักษาพญาบาลก่อน
ถ้าผู้ใดแลยังพิภาษไซ้ ท่านว่าผู้นั้นทำให้อับประโยชน์
พระราชทรัพย" (กฎ. 2 น.143)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า อับประโยชน์ น่าจะมีความหมายว่า "ไม่ได้ประโยชน์ตามที่ควรได้" สำนวนนี้ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้แล้ว ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนที่ประกอบด้วยคำว่า อับ คือ อับโชค ชาตาอับ ปัญญาอับ คำว่า อับ เหล่านี้แปลว่า "ไม่ได้ตามที่ควร, ไม่ปลอดโปร่ง, ไม่ดี"

เอาคำจงมั่นแม่น

ตัวอย่าง "ท่านว่าคนร้ายสำหาวให้เอาใส่ขื่อไว้ที่กลางมรคา ถ้ามีผู้คำไซ้เอาคำจงหมั้นแม่นจึ่งให้เอาออก" (กฎ. 2 น.156)

สำนวนว่า เอาคำจงมั่นแม่น น่าจะมีความหมายตามตัวคือ เอาคำ หมายถึง "ให้ให้คำมั่นสัญญา" จงมั่น หมายถึง "ให้มั่นคง" แม่น หมายถึง "แน่นอน" ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ สำนวนว่า เอาคำจงมั่นแม่น น่าจะมีความหมายตรงกับสำนวนในสมัยปัจจุบันว่า ให้รับรอง หรือ ให้รับประกันด้วยวาจา

เอาใจออกหาก

ตัวอย่าง "ท่านมิให้หญิงนั้นส่งขันหมากเลย ท่านว่าชาย
นั้นเอาใจออกหากจากหญิงแล้ว" (กฎ. 2 น.232)

"ถ้าแลมันมิเตมใจจะอยู่ด้วยนายเงิน ให้เอา
ค่าตัวมันจงเตมเพราะว่า เอาใจออกหากจากท่าน" (กฎ. 2 น.341)

คำว่า ออกหาก มีความหมายตามพจนานุกรม ฯ ว่า "แยกออกไปอีกส่วนหนึ่ง" ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า เอาใจออกหาก น่าจะหมายความว่า "ไม่ซื่อตรงต่อคนเดิม เอาใจไปฝักใฝ่คนอื่น" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า เอาใจออกหาก แต่จะใช้สำนวนว่า เอาใจออกห่าง แทน คำว่า ออกหาก กับ ออกห่าง มีความหมายเพี้ยนกันเล็กน้อยคือ ออกหาก หมายถึง "แยกออกไป" ส่วนออกห่าง หมายถึง "หลีกออกมาให้ไกล" สำนวน เอาใจออกหาก ในสมัยอยุธยา กับสำนวน เอาใจออกห่าง ในสมัยปัจจุบัน จึงต่างกันที่ เลือกใช้คำคนละคำ

เอาตัวออกจากราชการ

ตัวอย่าง "สถานหนึ่งให้เอาตัวออกจากราชการเป็นไพร่" (กฎ. 2 น.6)

สำนวนว่า เอาตัวออกจากราชการ ตามตัวอย่างนี้น่าจะมีความหมายว่า ปลดออกจากราชการ ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า เอาตัวออกจากราชการ แต่จะใช้สำนวนว่า ปลดออกจากราชการ แทน

เอาผัว

ตัวอย่าง "หญิงมีชู้เอาผัวหาโทษมิได้ทั้งชายผู้ผัวใหม่นั้น
ก็หาโทษมิได้เลย" (กฎ. 2 น.239)

สำนวนว่า เอาผัว พจนานุกรม ฯ นิยามว่า "มีผัว" ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า เอาผัว แปลว่า "มีผัว" สำนวน เอาผัว ปัจจุบันไม่ใช้แล้ว แต่ยังมีใช้อยู่ในภาษาภาคอีสานเช่น ภาษาร้อยเอ็ด เป็นต้น

เอาเมือง

ตัวอย่าง "ศักราช 733 กุญศกสมเดจพระบรมราชาธิราช
เจ้าเสดจไปเอาเมองเหนือ แลได้เมืองเหนือ
ศักราช 734 ชวดศก เสดจไปเอาเมือง
นครพังค่าแลเมืองแสง เชราได้เมือง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.93)

"ครั้งนั้นมหาราชมาเอาเมืองชากังราวได้
แล้วจึ่งมาเอาเมืองศุกโขไทย" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.95)

สำนวนว่า เอาเมือง ตามตัวอย่างข้างต้นนี้น่าจะมีความหมายว่า "ตีเมือง" สมัยปัจจุบันใช้สำนวนว่า ตีเมือง ส่วน เอาเมือง ไม่ใช้แล้ว

6.2 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งคล้ายกับสมัยปัจจุบันแต่ประกอบด้วยคำมากคำกว่าสมัยปัจจุบัน

สำนวนสมัยอยุธยาบางสำนวนมีรูปเกือบเหมือนกันกับสำนวนสมัยปัจจุบัน และใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนสมัยปัจจุบันซึ่งคล้ายกันนั้น แต่สำนวนสมัยอยุธยาเหล่านั้นประกอบด้วยคำมากคำกว่าสำนวนสมัยปัจจุบัน ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการใช้สำนวนประเภทดังกล่าวในภาษาสมัยอยุธยา

ขอยืมเอา, ยืมเอา

ตัวอย่าง "แลจะขออาศัยพระยานายท่านขอยืมเอาเงิน
เหรียญ 20 ภารา" (แถลง. ปี 2 ล.3 น.128)

"ด้วยข้าพเจ้าได้ยืมเอาเงิน ณเมืองมังคลา
เป็นเงิน 400 รูปี" (แถลง. ปี 2 ล.3 น.135)

ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ขอยืมเอา และ ยืมเอา ในสมัยปัจจุบันจะใช้ว่า ขอยืม และ ยืม แทน โดยไม่มีคำว่า เอา

ชนช้างด้วยกัน

ตัวอย่าง "ครั้งนั้นเจ้าอ้ายพญา แลเจ้าญี่พญาพระราช-
กุมารทาน ชนช้างด้วยกัน ณ สะพานป่าถ่าน" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.94)

"แลจึ่งทานให้กอพระเจดีสองพระองคสรวม
ที่เจ้าพญาอ้ายแลเจ้าพญาญี่ชนช้างด้วยกันเถิง
อะนิจภาพตำบลป่าถ่านนั้น" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.94)

สำนวนว่า ชนช้างด้วยกัน มีใช้ในสมัยอยุธยาดังตัวอย่างข้างต้นนี้ แต่ในสมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนว่า ชนช้างกัน ไม่มีคำว่า ด้วย

ชิงเอาเมือง

ตัวอย่าง "ศักราช 830 ชวดศก ครั้งนั้นมหาราชท้าวบุญ
ชิงเอาเมืองเชียงใหม่แก่ท้าวลูก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.95)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ชิงเอาเมือง แปลว่า "แย่งเมือง หรือ ชิงเมือง" และใช้คู่กับคำบุพบท แก่ เป็น ชิงเอาเมือง...แก่ ในสมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนว่า ชิงเมือง แทน และจะใช้คู่กับคำบุพบท จาก เป็น ชิงเมือง...จาก ไม่ใช้ว่า ชิงเมือง...แก่

ดำน้ำต่อกัน, ดำน้ำแก่กัน

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่ง ถ้าจะพิสูทลูยเพลิงดำน้ำต่อกัน
ให้กระลาการหมายให้แกนายประกันให้เรียกเอา
เงิน" (กฎ. 2 น.104)

"อนึ่งถ้า { โจท / จำเลย } จะถึงพิสูทดำน้ำแก่กัน
ให้ตระลาการปักหลักห่างกัน 6 ศอก" (กฎ. 2 น.107)

ในสมัยอยุธยาเมื่อคนสองคนดำน้ำเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตน จะใช้สำนวนว่า ดำน้ำต่อกัน หรือ ดำน้ำแก่กัน ก็ได้ คำว่า ต่อ และ แก่ ในสมัยอยุธยา มีความหมายว่า "กระทำซึ่งกันและกัน ต่อสู้ ขัดแย้ง" เช่น ต่อปาก ต่อรบ วิวาทแก่กัน ทำร้ายแก่กัน เป็นต้น ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สมัยอยุธยา ใช้สำนวนว่า ดำน้ำต่อกัน และ ดำน้ำแก่กัน สมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนว่า ดำน้ำกัน แทน ไม่ต้องมีคำว่า ต่อ หรือ แก่

ต่อเถียงกัน

ตัวอย่าง "ให้ยุกระบัดและนายความทั้งสองและนายสมุน ให้นั่งด้วยกันดูผิดแลชอบ ให้นั่งอยู่อย่าให้ต่อเถียงกัน" (กฎ. 2 น.112)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ต่อเถียงกัน แปลว่า "เถียงกัน" ในสมัยปัจจุบัน ใช้ว่า เถียงกัน ไม่ใช้คำว่า ต่อ เพราะคำว่า กัน มีความหมายว่า "กระทำซึ่งกันและกัน" อยู่แล้ว และ เถียง ก็เป็นกริยาที่ต้องมีผู้กระทำสองฝ่าย ต่อเถียงกัน กับ เถียงกัน จึงน่าจะมีความหมายเหมือนกัน แต่เมื่อพิจารณาความหมายอีกนัยหนึ่ง คำว่า ต่อ แปลว่า "เพิ่มให้ยืดออกไป" สำนวน ต่อเถียง อาจมีความหมายว่า "เถียงกันไม่เลิก" โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่าสำนวน เถียงกัน ในสมัยปัจจุบันไม่เน้นความหมายว่า "เพิ่มให้ยืดออกไป อย่างในสำนวน ต่อเถียง สมัยปัจจุบันมีสำนวนที่คล้ายกับ ต่อเถียง คือ ต่อล้อต่อเถียง แปลว่า "เป้าล้อเป้าเถียงไม่หยุดหย่อน"

ตามมี, ตามมีใน

ตัวอย่าง "คือหาว่ามิได้บังคับบัญชาตามมีในถ้อยคำสำนวร 1" (กฎ. 2 น.189)

"แลข้าพเจ้าคัดรายยื่นให้ตามมีบัญชีท่านผู้ตาย" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.129)

"ให้ส่งให้แก่คูลามารกันตามมีหนังสือมานี้" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.139)

สำนวนว่า ตามมี และ ตามมีใน ที่ปรากฏในตัวอย่างข้างต้นนี้ สมัยปัจจุบันไม่ใช้ แต่จะใช้คำกริยาว่า ตาม แทน โดยไม่ต้องเติมคำว่า มี หรือ มีใน เข้าไปด้วยอย่างในสมัยอยุธยา

ตี ณ เมือง

ตัวอย่าง "ถึงมาตรว่าพระยาไทยจะมาแขกเสกหะลีมา
ตี ณ เมืองถลางนั้น จะได้กลัวเกรงแก่แขกเหล่านี้
หามิได้" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.82)

ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ตี ณ เมือง แปลว่า "ตีเมือง" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้คำบุพบท ณ แต่จะใช้ว่า ตีเมือง คือใช้คำว่า เมือง เป็นกรรมของกริยา ตี ไม่ใช้ตามหลังคำบุพบท ณ

เท่านั้นกันเอง

ตัวอย่าง "แต่ห้ามปรามเข้ามาว่าไม่ให้พูดมันก็ไม่พูด
มันจะพูดก็กลัวเกินนายสั่งเท่านั้นกันเอง" (จดหมายหลวงอุดม. น.131)
"ทำไมไม่เฆี่ยนมันเสียสัก 10 ที 20 ทีเล่า
มันลงมาถึงเรือแล้วก็หายโกรธเสียเท่านั้นกันเอง" (จดหมายหลวงอุดม. น.199)
"ครั้นอ่านจบแล้วทรงตรัสว่าเปล่าทีเดียว ว่า
ไปเท่านั้นกันเอง" (จดหมายหลวงอุดม. น.215)

ตามตัวอย่างเหล่านี้สำนวนว่า เท่านั้นกันเอง ซึ่งใช้ในสมัยอยุธยา น่าจะมีความหมายเท่ากับสำนวนว่า เท่านั้นเอง ซึ่งใช้ในสมัยปัจจุบัน สำนวนว่า เท่านั้นกันเอง ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ในภาษาพูดของเด็กรุ่นปัจจุบัน สำนวนนี้ย่อสั้นลงอีก เช่นพูดว่า "มาสองคนเอง" แทน "มาสองคนเท่านั้นเอง" เป็นต้น

นักไป

ตัวอย่าง "คิดทำเรือใบใหญ่น้อยขึ้นไว้ คราวต้องการ
เอาไปใช้แล้วก็ใช้ไม่ได้ โตก็โตนักไป เล็กก็เล็ก
นักไป" (จดหมายหลวงอุดม. น.112)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า นักไป ซึ่งน่าจะแปลว่า "เกินไป" ในสมัยปัจจุบันจะใช้คำว่า ไป หรือ คำว่า นัก เพียงคำเดียวเช่น เล็กนัก โตนัก เล็กไป โตไป ไม่ใช้รวมกันว่า นักไป อย่างในสมัยอยุธยา

ประสงค์แก่อันใด

ตัวอย่าง "จึงเจ้าสเภาอินก็ถามว่า ซึ่งเจ้าจะไปนี้
ประสงค์แก่อันใด" (ประชุมพระตำรา. น.75)

"พระพุทธเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการตรัสถาม
พระรามนักปราชญ์ว่า เข้ามานี้ประสงค์แก่อันใด" (ประชุมพระตำรา. น.76)

สำนวนว่า ประสงค์แก่อันใด ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนว่า ประสงค์แก่อันใด น่าจะแปลว่า "ต้องการอะไร" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้สำนวนว่า ประสงค์สิ่งใด แทนได้

เป็นท่ามกลาง

ตัวอย่าง "แลตั้งจิตรไว้ในมัชฌตุเบกขาให้แน่แน่วแล้วจึ่ง
พิจารณาตัดสินเปนท่ามกลาง" (กฎ. 1 น.52)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า เปนท่ามกลาง น่าจะแปลว่า "ยุติธรรม, หรือ เป็นกลาง" สำนวนว่า เป็นท่ามกลาง ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ แต่จะใช้สำนวนว่า เป็นกลาง แปลว่า "ไม่เข้าข้างฝ่ายใด" แทน

มีภาษีกำไร

ตัวอย่าง "ถ้ากปิตันจะเอ็นดูก็ให้จัดข้าวสารมาจงช้า มากให้ทัน ณ เดือน 12 ข้างขึ้นนี้ เห็นว่าจะมีภาษีกำไรมาก" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.113)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า มีภาษีกำไร ในสมัยอยุธยา น่าจะแปลว่า "ได้กำไร" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า มีภาษีกำไร แต่จะใช้ว่า มีกำไร หรือ ได้กำไร แทน โดยไม่ต้องเติมคำว่า ภาษี สมัยปัจจุบันมีสำนวนว่า มีภาษี แปลว่า "ได้เปรียบ, มีทางชนะ, เหนือกว่า" เช่น "ที่นางสาว ก. รักนาย ข. ไม่รักนาย ค. ก็เพราะนาย ข. มีภาษีตรงที่มีบิดารำรวย" เป็นต้น

มีเศษ

ตัวอย่าง "ให้กราบทูลสนองขอพระราชทานพระราชกัลปนา 200 มีเศษ" (ประชุมพระตำรา. น.78)

"ถึงเมืองนนทบุรี ณ วันเสาร์เดือนยี่ขึ้น 3 ค่ำ เพลาบ่ายประมาณ 2 โมงมีเศษ" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.59)

"เวียนเทียนสมโภชพระราชสาสน์แล้วลงไปถึงเมืองธนบุรีเพลาบ่าย 5 โมงมีเศษ" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.59)

สำนวนว่า มีเศษ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สำนวนว่า มีเศษ ซึ่งใช้ในสมัยอยุธยา น่าจะแปลว่า "กว่า" หรือ "เศษ" ในสมัยปัจจุบันอาจใช้คำว่า เศษ แทนได้

วิวาทแก่กัน, วิวาทกัน

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งผัวเมียวิวาทแก่กันชายหยาบช้า ตีตา พ่อตา / แม่ยาย แลญาติแห่งหญิงก็ดี" (กฎ. 2 น.34)

"แลว่าทหารในกรมตพุ่นปันลูกหมู่วิวาทแก่กันนั้น
ขุนวิจารจำนงฟ้องให้กราบทูลพระกรรุณาว่ามีพระ-
ไอยการ" (กฎ. 2 น.7)

ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า วิวาทแก่กัน ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนนี้ แต่จะใช้ว่า วิวาทกัน คือไม่มีคำบุพบท แก่ ในสมัยอยุธยานอกจากใช้สำนวนว่า วิวาทแก่กัน แล้ว ยังมีสำนวนว่า วิวาทกัน ด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งวิวาทกันในสถานที่แห่งมืดก็ดี
วิวาทกันในทางสามแพร่งก็ดี" (กฎ. 2 น.103)

จะเห็นได้ว่า สมัยอยุธยาใช้ทั้งสำนวนว่า วิวาทแก่กัน และ วิวาทกัน ส่วนสมัยปัจจุบันใช้เฉพาะสำนวนว่า วิวาทกัน เท่านั้น

สมรสด้วยกัน

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งชายหารหญิงหารสมรสด้วยกัน
เกิดลูกหญิงชาย" (กฎ. 2 น.8)

"ส่องสมรสด้วยกันมีบริคนทั้งสองข้าง" (กฎ. 2 น.245)

สำนวนว่า สมรสด้วยกัน สมัยปัจจุบันไม่มีใช้ แต่จะใช้ว่า สมรสกัน คือ ไม่มีคำว่า ด้วย อย่างในสมัยอยุธยา

6.3 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งคล้ายกับสมัยปัจจุบันแต่ประกอบด้วยคำน้อยคำกว่าสมัยปัจจุบัน

ในสมัยอยุธยามีสำนวนบางสำนวนซึ่งมีรูปเกือบเหมือนกันกับสำนวนสมัยปัจจุบัน และใช้ในความหมายอย่างเดียวกับสำนวนสมัยปัจจุบัน แต่สำนวนสมัยอยุธยาเหล่านั้นประกอบด้วยคำน้อยคำกว่าสมัยปัจจุบัน ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการใช้สำนวนสมัยอยุธยาดังกล่าว

ต่อถึง

ตัวอย่าง "นายกำปั่นต้นหน่าวมาทุกครั้ง ต่อถึง เกาะมัน
แล้วจึงข้ามไปเมืองไยกะตรา" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.59)

ตามตัวอย่างนี้ในสมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ต่อถึง มีความหมายว่า "เมื่อถึง" หรือ "ต่อเมื่อถึง" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า ต่อถึง แต่นิยมใช้สำนวนว่า ต่อเมื่อถึง คือ มีคำว่า เมื่อ เพิ่มอีกคำหนึ่ง

ทันที

ตัวอย่าง "ข้าพเจ้าไปถึงจะพ้นไปทีเดียว จะได้กลับมา
ทันทีทันมรสุมแลการบ้านเมืองถลาง" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.124)

สำนวนว่า ทันที ตามตัวอย่างนี้มิได้หมายถึง "โดยฉับพลัน หรือ ทันใด" แต่น่าจะมีความหมายว่า "ทันการณ์ ทันเหตุการณ์ หรือ ทันท่วงที" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า ทันที ตามความหมายนี้ แต่จะใช้สำนวนว่า ทันท่วงที แทน คำว่า ที ในสำนวนเหล่านี้เดิมอาจหมายถึง "เวลา" ทันที หมายถึง "ทันเวลา" ก็ได้ เช่นเดียวกับคำว่า ที ในสำนวน ชอบที ซึ่งแปลว่า "เวลาที่เหมาะ"

ไปบก

ตัวอย่าง "กองทัพพระยาไทรยกมาตีอ้ายแขกที่กะบังปาสู
แตกหนีไป อ้ายตนกูอับดุลลาหนีไปบก จะไปทาง
กลามุด" (จดหมายหลวงอุดม. น.143)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า ไปบก หมายถึง "ไปทางบก" ในสมัยปัจจุบัน สำนวนนี้ไม่มีใช้ แต่จะใช้สำนวนว่า ไปทางบก แทน ในสมัยปัจจุบัน ถ้าเกี่ยวกับเส้นทาง จะใช้ว่า ไปทาง เช่น ไปทางบก ไปทางน้ำ ไปทางอากาศ เป็นต้น แต่ถ้าเกี่ยวกับพาหนะ อาจใช้ว่า ไปทาง หรือ ไป ก็ได้ เช่น ไปทางรถ-ไปรถ, ไปทางเรือ-ไปเรือ, ไปทาง

เครื่องบิน-ไปเครื่องบิน, ไปทางรถไฟ-ไปรถไฟ เป็นต้น ตามตัวอย่างข้างต้นนี้ สมัยอยุธยาใช้คำว่า ไป กับ เส้นทาง คือ ใช้ว่า ไปบก ได้

ไว้แก่

ตัวอย่าง "ถ้ามันมีลูกไซ้ ให้เอาทรัพย์นั้นไว้แก่ลูกมัน" (กฎ. 2 น.237)

สำนวนว่า ไว้แก่ ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ แต่จะใช้ว่า ไว้ให้แก่ แทน คำว่า แก่ ในสมัยสุโขทัยมีที่ใช้ในความหมายว่า ให้ เช่น ปรากฏข้อความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง [1] ว่า "กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู" ตามตัวอย่างนี้ สมัยสุโขทัยใช้คำว่า แก่ แปลว่า "ให้" เอามาแก่ คือ เอามาให้ นอกจากนั้นสำนวนว่า ไว้แก่ ที่แปลว่า "ไว้ให้แก่" ในศิลาจารึกหลักเดียวกันนั้นก็มีใช้ เช่น "ช้างขอ ลูกเมีย เยียข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลู พ่อเชื้อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น" สำนวน ไว้แก่ ในสมัยสุโขทัยน่าจะมีความหมายว่า "ไว้ให้ หรือ ไว้ให้แก่" ในสมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนว่า ไว้ให้ หรือ ไว้ให้แก่ แทนสำนวนว่า ไว้แก่ ในสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยาดังกล่าว

เอาใช้

ตัวอย่าง "ห้ามมิให้เอาใช้เชิงเรือนเชิง(เรือ)งานสพ
มาตราสรรพวิไศรยรังถินถานบ้านเมือง" (ประชุมพระตำรา. น.24)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า เอาใช้ สมัยอยุธยาใช้ในความหมายว่า "เอาไปใช้" สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า เอาใช้ แต่จะใช้ว่า เอาไปใช้ แทน

---

[1] จารึกพ่อขุนรามคำแหง, ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 (พระนคร: กรุงสยามการพิมพ์, 2512). [คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ]

6.4 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งคล้ายกับสมัยปัจจุบันแต่เรียงคำสับที่กัน

ในภาษาสมัยอยุธยามีสำนวนประเภทหนึ่งซึ่งประกอบด้วยคำที่มีรูปเหมือนสำนวนสมัยปัจจุบัน แต่เรียงคำสับที่กันกับภาษาสมัยปัจจุบัน สำนวนเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้ภาษาสมัยอยุธยากับสมัยปัจจุบันแตกต่างกัน ประการหนึ่ง ความแตกต่างกันในเรื่องการเรียงลำดับคำเช่นนี้เป็นความนิยมของแต่ละสมัย แต่มิได้ทำให้ความหมายต่างกัน ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการใช้สำนวนดังกล่าวในภาษาสมัยอยุธยา

คืนเอา

ตัวอย่าง "หญิงมีชู้ผัวอื่นหาโทษมิได้ แลขันหมาก 3 ขัน นั้นชายจะคืนเอามิได้" (กฎ. 2 น.268)

"มาตราหนึ่งผู้ใดเสน่หแก่ทาน ยกภรรยาดั่ง ชีวิตรให้แก่ทานด้วยเสน่หแล้ว แลอยู่มาจะคืนเอาเล่า ท่านว่าจะคืนมิได้เลย" (กฎ. 3 น.156)

ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สมัยอยุธยาใช้คำว่า คืนเอา แปลว่า "เอาคืน" สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า คืนเอา แต่จะใช้สำนวนที่เรียงคำสับที่กันเป็น เอาคืน

คืนเอา...มา

ตัวอย่าง "ชายพูดจาเกี้ยวพาลพ่อลวงลูกสาวหลานสาว ท่านภาไปทำชู้เมีย แลพ่อแม่พี่น้องหญิงมีรู้มันคืนเอาหญิงนั้นมาไว้เรือน" (กฎ. 2 น.273)

"เจ้าเรือนนั้นแต่งบุตรท่านให้มีสามี ครั้นอยู่มาบิดามานดารู้ท่านจะคืนเอาบุตรของท่านมาไซ้ ท่านว่าคืนเอาหญิงนั้นมาได้" (กฎ. 2 น.280)

ตามตัวอย่างข้างต้นนี้สำนวนว่า คืนเอา...มา น่าจะมีความหมายว่า "เอา...คืนมา" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ว่า คืนเอา...มา แต่จะใช้สำนวนว่า เอา...คืนมา

จับได้ตัว

ตัวอย่าง "แลท้าวผ่าคองนั้นแตก แลจับได้ตัวท้ายพญา
แลเสนาขุนหมื่นครั้งนั้นมาก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.93)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า จับได้ตัว + กรรม แปลว่า "จับตัวได้" ในสมัยปัจจุบันเรียงคำเป็น จับตัว + กรรม + ได้ คือเอากรรมแทรกไว้ระหว่างคำว่า ได้ กับคำว่า ตัว และสับที่ ได้ตัว เป็น ตัวได้ ถ้าพิจารณาดูทั้งสองสำนวนนี้จะเห็นว่า มีการแยกคำต่างกัน คือสำนวน จับตัวได้ น่าจะแยกเป็น จับได้ + ตัว(กรรม) ส่วน จับตัว... ได้ น่าจะแยกเป็น จับ + ตัว(กรรม) + ได้ คือสมัยอยุธยาใช้กริยา จับได้ และใช้ ตัว เป็น กรรม ส่วนปัจจุบันใช้กริยา จับ และมี ตัว เป็นกรรม แล้วเติมคำว่า ได้ เข้าข้างท้าย การใช้คำกริยาที่ต่างกันเช่นนี้อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้การเรียงคำในสำนวนทั้งสองต่างกันก็ได้

ต้านต่อ

ตัวอย่าง "แลทแกล้วทหารชาวเมืองถลางได้รบพุ่งต้าน
ต่อด้วยพม่า" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.107)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ต้านต่อ ซึ่งน่าจะมีความหมายดังนี้ ต้าน คือ "ต้านทาน, รับมือ" ต่อ คือ "สู้รบ" สมัยปัจจุบันนิยมใช้ว่า ต่อต้าน แปลว่า "สู้รบต้านทาน, สู้รบป้องกันไว้" ซึ่งเป็นสำนวนที่เรียงคำสับที่กันกับสำนวน ต้านต่อ ในสมัยอยุธยา

ไปเสียไหน

ตัวอย่าง "ถามนายหลีว่าเอาอำแดงคงทองนั้นไปเสีย
ไหน" (แถลง. ปี 3 ล.1 น.140)

"มหาดาตกใจกลัวยกมือคำนับผิดกิจสมณะ เขา
ชักว่าได้เงินทองเอาไปเสียไหน" (ความทรงจำ. น.8)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า ไปเสียไหน มีความหมายเท่ากับ "ไปเสียที่ไหน" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า ไปเสียไหน แต่นิยมใช้ว่า ไปเสียที่ไหน หรือ ใช้สำนวนซึ่งเรียงคำสับที่กันคือ ไปไหนเสีย แทน

ไม่ได้

ตัวอย่าง "ให้กปิตันวิรแสนเอาตัวนายเรือบาหวาส่งให้
แก่กรมการ จึงกรมการกับกปิตันวิรแสนจะไม่ได้
วิวาทแก่กันสืบไป" (แถลง. ปี 3 ล.2 น.102)

คำว่า ไม่ ในสำนวนว่า ไม่ได้ ตามตัวอย่างนี้น่าจะทำหน้าที่ขยายคำกริยา วิวาท เพื่อแสดงความหมายปฏิเสธคือ ไม่วิวาท ไม่น่าจะขยายคำกริยา ได้ ในสมัยปัจจุบันถ้าคำว่า ไม่ อยู่หน้าคำกริยาคำใด จะทำให้ความหมายของคำกริยานั้นเป็นปฏิเสธ ถ้าอยู่หน้าคำกริยา ได้ เป็น ไม่ได้ ก็แสดงการปฏิเสธกริยา ได้ คือ "ไม่ได้ทำกริยาอย่างใดอย่างหนึ่งเพราะมีอุปสรรค" เช่น ไม่ได้กินไม่ได้นอน หมายความว่า "อยากกินอยากนอนแต่มีอุปสรรค" และอาจใช้แสดงอดีตที่เป็นปฏิเสธก็ได้ เช่น "เมื่อวานนี้ฉันไม่ได้ไปงานเพื่อน" "ฉันไม่ได้คิดถึงเขาเลย" เป็นต้น ตามตัวอย่างข้างต้นนี้เนื่องจากต้องการปฏิเสธคำกริยา วิวาท ในสมัยปัจจุบันจึงใช้คำว่า ไม่ หน้าคำกริยา วิวาท เป็น ไม่วิวาท และเอาคำว่า ได้ ไปไว้หน้าคำว่า ไม่ เป็นจะได้ไม่วิวาท

ในสมัยอยุธยา คำว่า ไม่ได้ อาจถือเป็นคำปฏิเสธเช่นเดียวกับคำว่า ไม่ หรือ มิ ก็ได้ เช่น

ตัวอย่าง "ผู้ใดมีคดีมาฟ้องร้องเรียนหาความแก่ทาน
แห่งหนึ่งแล้วยังไม่ได้พิจารณาสำเร็จ แลไปฟ้อง
ร้องเรียนแห่งหนึ่งเล่า ท่านว่าทำดังนี้เป็นสองสาร" (กฎ. 2 น.31)

ตามตัวอย่างนี้ ยังไม่ได้พิจารณาสำเร็จ น่าจะแปลว่า "ยังพิจารณาไม่สำเร็จ" คือ พิจารณาแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จ

บางกรณีสมัยอยุธยาใช้คำว่า ไม่ แยกกันกับ คำว่า ได้ เป็น ไม่...ได้ ในสมัยปัจจุบันจะใช้ว่า ไม่ได้ เช่น

ตัวอย่าง "ณเดือนอ้ายปีจอกลับไปตีเมืองศรีสัตนาคตหุต
ยั้งตั้งมั่นล้อมอยู่แรมปี ยังไม่เข้าเมืองได้" (ความทรงจำ. น.7)

ตามตัวอย่างนี้ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ว่า ยังไม่เข้าเมืองได้ แต่จะใช้ว่า ยังเข้าเมืองไม่ได้ ในสมัยปัจจุบันสำนวนว่า ไม่ได้ เมื่อปรากฏหน้าคำกริยา แสดงว่า "ยังไม่ได้กระทำกริยานั้น" ถ้าปรากฏหลังคำกริยา แสดงว่า "ได้พยายามกระทำกริยานั้นแต่ไม่สำเร็จ, ไม่สามารถทำ" เช่น "เขาทำเลขไม่ได้" หมายความว่า "เขาพยายามทำเลขแล้วแต่ไม่สำเร็จ" หรืออาจแสดงความหมายห้ามปราม หรือบอกว่าการกระทำกริยานั้นเป็นอันตราย เช่น "อาหารจานนี้กินไม่ได้" อาจหมายความว่า "ห้ามกิน" หรือ "อาหารเป็นพิษ" ก็ได้

ยิงระดม

ตัวอย่าง "ตั้งค่ายมั่นคลองรามัญยิงระดมลูกปืนตกใน
กำแพงเสียงสนั่นหวั่นไหว" (ความทรงจำ. น.13)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ยิงระดม แปลว่า "ยิงเข้ามาอย่างหนัก" ในสมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนที่เรียงคำสับที่กัน คือ ใช้ว่า ระดมยิง แทน สำนวนว่า ยิงระดม ในสมัยอยุธยา ประกอบด้วยคำกริยา ยิง และ คำขยายกริยา ระดม ส่วนคำว่า ระดม ที่เป็นกริยามีความหมายว่า รวม เช่น ระดมกำลัง สำนวน ยิงระดม จึงฟังดูเข้าที่กว่าสำนวน ระดมยิง

สงบพายุ

ตัวอย่าง "จึงเรือมาต้องพายุแลครั้นสงบพายุแล้วจึงเจ้า
สามิก็ลงไป" (ประชุมพระตำรา. น.75)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า สงบพายุ แปลว่า "พายุหยุดพัด" ในสมัยปัจจุบันจะใช้สำนวนซึ่งเรียงคำสับที่กันคือใช้ว่า พายุสงบ จะเห็นได้ว่าในสำนวนทั้งสองนี้ สมัยอยุธยาใช้คำกริยาสงบเป็นกริยาสกรรม ส่วนสมัยปัจจุบันใช้เป็นกริยาอกรรม คำกริยา สงบ ที่ใช้เป็นกริยาสกรรม ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้กับพายุ แต่ใช้กับคำนามคำอื่น เช่น สงบปาก สงบคำ สงบจิตสงบใจ สงบอารมณ์ เป็นต้น คำกริยา สงบ ในสำนวนเหล่านี้ แปลว่า "ทำให้สงบ, ระงับ"

อ่อนใจ

ตัวอย่าง "ไปมาหาสู่พูดจาว่ากล่าวเกี้ยวเฉียงหญิงอ่อนใจ
เชื่อฟังคำชาย" (กฎ. 2 น.261)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า อ่อนใจ แปลว่า "เสียคำอ้อนวอนไม่ได้, อดสงสารไม่ได้" ในสมัยปัจจุบัน อ่อนใจ หมายถึง "เหนื่อยใจ, เหนื่อยหน่าย" สำนวนว่า อ่อนใจ ตามตัวอย่างนี้ ในสมัยปัจจุบัน จะใช้สำนวนซึ่งเรียงคำสับที่กัน คือใช้ว่า ใจอ่อน แทน

6.5 สำนวนสมัยอยุธยาซึ่งเป็นสำนวนที่มีคำหรือข้อความอื่นแทรกอยู่

สำนวนประเภทนี้ประกอบด้วยคำซึ่งใช้เข้าคู่กันเสมอ แต่คำที่มาประกอบกันเป็นสำนวนนั้นอยู่แยกกัน คือมีคำหรือข้อความอื่นแทรกอยู่ แต่ก็ยังคงมีลักษณะเป็นสำนวน เพราะคำที่มาประกอบกันนั้นเป็นคำซึ่งปรากฏร่วมกันเสมอและมีความหมายคงที่ สำนวนชนิดนี้ในสมัยปัจจุบันยังมีใช้มาก บางสำนวนมีถ้อยคำความหมายคล้ายกับสำนวนในภาษาสมัยอยุธยาต่างกันที่การเรียงลำดับคำบ้าง จำนวนคำที่มาประกอบกันเป็นสำนวนมีมากหรือน้อยกว่ากันคำหนึ่งหรือสองคำบ้าง และบางครั้งสมัยปัจจุบันก็ใช้สำนวนอื่นซึ่งไม่คล้ายคลึงกับสำนวนสมัยอยุธยาก็มี ข้อแตกต่างนี้เป็นเครื่องบอกสมัยของภาษาได้อย่างหนึ่ง ต่อไปนี้จะยกตัวอย่างการใช้สำนวนชนิดนี้บางสำนวนที่ปรากฏใช้ในภาษาสมัยอยุธยามาเปรียบเทียบกับสำนวนในภาษาสมัยปัจจุบัน

จัด...ให้มา

ตัวอย่าง "แลข้าพเจ้าจัดไก่ลูกแตงจีนแลไก่ให้มาแก่ทาน ลูกแตงจีน 50 ลูก ไก่ 100 ตัว ให้มาแก่ทานเป็นกับข้าวพลางก่อน" (แถลง. ปี 3 ล. 2 น. 83)

ตามตัวอย่างนี้ในสมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า จัด...ให้มา ในสมัยปัจจุบันใช้สำนวนที่คล้ายกันแต่เรียงคำสับที่กันคือ จัด...มาให้ ทั้งสองสำนวนนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน

ดู...ถูก

ตัวอย่าง "ถ้ามันผู้ใดไปมิได้ลามามิได้บอก ท่านว่าผู้นั้นดูกระลาการถูกให้จำมั่นไว้คุมวันไปวันมา" (กฎ. 2 น. 135)

"วิวาทคาตีกันในกระลาการห้ามมิฟังง ท่านว่าดูกระลาการถูก" (กฎ. 2 น. 169)

"ท่านว่าอย่าให้คาตัวมันผู้ตายแก่ผู้ใดนั้นเลย เพราะผู้ใดทิ้งควางมันเสียดูไพรหลวงถูก" (กฎ. 2 น. 304)

ตามตัวอย่างนี้ในสมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า ดู...ถูก ซึ่งน่าจะแปลว่า "ดูถูก,ดูหมิ่น, หมิ่นประมาท" เมื่อพิจารณาโดยตำแหน่งของคำจะเห็นได้ว่า หลังคำว่า ดู เป็นคำนามซึ่ง

ทำหน้าที่เป็นกรรม คำว่าดูจึงเป็นกริยาสกรรม เขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้ ดู + กรรม + ถูก ในสมัยปัจจุบันใช้สำนวนว่า ดูถูก + กรรม คือใช้คำว่า ดูถูกเป็นคำกริยาคำเดียว สำนวน ดู...ถูก ในสมัยอยุธยา น่าจะมีความหมายตามตัวว่า "ประมาณค่าต่ำกว่าที่ควร หรือไม่เห็นค่า" เมื่อใช้กับผู้มีบรรดาศักดิ์ก็มีความหมายว่า "ไม่นับถือเขาตาม" บรรดาศักดิ์" จึงนับเป็นการ "สบประมาท"

ได้ตัว...ตาย

ตัวอย่าง "แลพญาไสแก้วแลพญาคำแหงเจ้าเมืองซา-
กังราวออกต่อรบท่าน ๆ ได้ตัวพญาไสแก้วตาย" (ประชุมจดหมายเหตุ. น. 93)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า ได้ตัว...ตาย น่าจะมีความหมายว่า "ฆ่าและได้ศพไว้" คือได้ตัวเมื่อตายแล้ว เทียบได้กับสำนวน จับเป็น, จับตาย จับเป็น คือ "จับได้ตัวขณะที่ยังเป็นอยู่" จับตาย คือ "จับได้ตัวเมื่อตายแล้ว" สำนวน ได้ตัว...ตาย ก็น่าจะมีความหมายว่า "จับได้ตัวเมื่อตายแล้ว" เช่นเดียวกับสำนวน จับตาย

ประดิษฐาน...ไว้ในที่, ประดิษฐาน...ในที่

ตัวอย่าง "ศักราช 847 พรสงศก พระราชโอรสทารลา
พระพหนวดแลปรดิษถารพระองค์นั้นไว้ในที่พระมหา
อุปราช" (ประชุมจดหมายเหตุ. น. 96)

"ครั้นนั้นปรดิษถานสมเดจหน่อพุทธางกูรเจ้า
ในที่อุปราชแลให้เสดจขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น. 97)

ตามตัวอย่างนี้ ประดิษฐาน...ไว้ในที่, หรือ ประดิษฐาน...ในที่ น่าจะแปลว่า "แต่งตั้ง...ไว้ในตำแหน่ง, หรือ แต่งตั้ง...เป็น" สำนวนนี้น่าจะใช้เฉพาะการแต่งตั้งเจ้านายชั้นสูงเท่านั้น คงไม่ใช้กับการแต่งตั้งสามัญชน ในสมัยปัจจุบันสำนวนนี้ไม่มีใช้ อาจใช้สำนวนว่า แต่งตั้ง...เป็น แทนได้

ยัง...จะ

ตัวอย่าง "จึงพระรามนักปราชญ์ว่า ยังขาดอักษรเจ็ดตัว
จะครบ" (ประชุมพระตำรา. น. 76)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า ยัง...จะ น่าจะแปลว่า "ขาดจำนวนไป หรือ ต้องหาเพิ่มอีก" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนว่า ยัง...จะ แต่จะใช้ว่า ยัง...อีก...จึงจะ เช่น "ยังขาดอักษรเจ็ดตัวจะครบ" สมัยปัจจุบันจะใช้ว่า "ยังขาดอักษรอีกเจ็ดตัวจึงจะครบ"

เวน...ให้แก่...คืน, เวนให้แก่...คืน

ตัวอย่าง "เมื่อเขามาทวงจึ่งรู้ให้เวนทางนั้นให้แก่นาย
เก่าคืน" (กฎ. 3 น. 74)

"จึ่งสิ้นเบี้ยสินไหมพิไนยนั้นแล้วให้เอาคนร้าย
เวนให้แก่เจ้าข้าเจ้าไพร่คืน" (กฎ. 2 น. 152)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า เวน...ให้แก่...คืน และ เวนให้แก่...คืน น่าจะแปลว่า "คืนให้ หรือ ส่งคืนให้" ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนนี้แต่จะใช้ว่า คืน...ให้ หรือ คืน...ให้แก่แทน คำว่า คืน ในสำนวนดังกล่าวนี้น่าจะมีความหมายว่า "เอากลับไปให้เจ้าของ" เวนให้แก่...คืน จึงน่าจะหมายถึง "ให้...กลับไป" สมัยปัจจุบันนิยมเรียงลำดับคำว่า คืน...ให้

เสีย...แก่

ตัวอย่าง "อนึ่งในเดือน 3 นั้นพญาลแวกยกพลมาเมือง
เพชบุริย ครั้งนั้นเสียเมืองเพชบุริยแก่พญาลแวก" (ประชุมจดหมายเหตุ. น. 101)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า เสีย...แก่ ซึ่งน่าจะแปลว่า เสีย...ให้แก่" ในสมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้สำนวนว่า เสีย...แก่ แต่จะใช้สำนวนว่า เสีย...ให้แก่ แทน หรืออาจใช้สำนวนว่า เสียแก่แทน เสีย...แก่ ก็ได้ เช่น "ครั้งนั้นเมืองเพชรบุรีเสียแก่พญาละแวก" เป็นต้น หรืออาจพูดเสียใหม่โดยเอาบุคคลผู้ได้รับขึ้นเป็นประธานของประโยค เช่น พญาละแวกตีเมืองเพชรบุรีได้" เป็นต้น

6.6 สำนวนความเปรียบ

สำนวนความเปรียบมี 2 ประเภท ๆ หนึ่งได้แก่สำนวนซึ่งถ้าแปลตามตัวหนังสือจะมีความหมายอย่างหนึ่ง แต่ผู้พูดมิได้ประสงค์ความหมายตามตัวหนังสือ หากแต่ใช้สำนวนเช่นนั้นเพื่อเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น หรือหมายถึงสิ่งอื่น การเปรียบเทียบชนิดนี้เป็นการเปรียบเทียบโดยนัย คือไม่พูดตรง ๆ ว่าอะไรเปรียบกับอะไร ผู้ฟังต้องคิดเปรียบเทียบเอาเอง สำนวนความเปรียบอีกประเภทหนึ่งมีคำซึ่งแสดงความหมายเปรียบเทียบอยู่ด้วย เช่น รจวกับ, เท่ห, ดุจ เป็นต้น ความเปรียบประเภทนี้เป็นการเปรียบเทียบโดยตรง คือบอกให้ทราบว่าอะไรเปรียบกับอะไร ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงสำนวนความเปรียบทั้งสองประเภทนี้ และจะได้ยกตัวอย่างสำนวนบางสำนวนซึ่งสมัยอยุธยากับสมัยปัจจุบันใช้ต่างกัน กับจะยกตัวอย่างสำนวนความเปรียบที่มีใช้เฉพาะสมัยอยุธยา ไม่มีใช้ในสมัยปัจจุบัน ซึ่งอาจเรียกว่าความเปรียบพ้นสมัย (dead metaphor) มาเพื่อให้เห็นความคิดและถ้อยคำซึ่งคนสมัยอยุธยาใช้ในการเปรียบเทียบ

6.6.1 สำนวนความเปรียบโดยนัย

สำนวนชนิดนี้บางสำนวนอาจปรากฏใช้บ้างในภาษาพูด แต่ไม่นิยมใช้ในภาษาเขียน และบางสำนวนคนสมัยปัจจุบันอาจไม่เข้าใจ หรือเข้าใจไม่แจ่มแจ้งก็มี ซึ่งแสดงว่าสำนวนเหล่านี้กำลังจะสูญไปจากภาษาสมัยปัจจุบัน ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการใช้สำนวนความเปรียบโดยนัยในภาษาสมัยอยุธยา

นั่งชิง

ตัวอย่าง "ฉวันพุธเดือน 4 แรม 15 ค่ำ พระยาสรรค์ขึ้นนั่งชิงแจกเงินข้างใน" (ความทรงจำ. น. 14)

สำนวนว่า นั่งชิง พจนานุกรมฯ ให้ความหมายว่า "เข้าอยู่ในที่ซึ่งไม่มีใครจะทำอันตรายได้แล้ว" ตามตัวอย่างนี้สำนวน นั่งชิง น่าจะมีความหมายตามพจนานุกรมฯ นั่งชิง เป็นสำนวนเปรียบเทียบได้มาจากการเล่นควายซึ่งเป็นหมากกระดานชนิดหนึ่ง ชิง เป็นตำแหน่งในการเล่นควาย นั่งชิง หมายถึง "อยู่ในอันตราย, ใครไล่ออกไม่ได้ สำนวนนี้สมัยปัจจุบันไม่ใช้แล้ว เว้นแต่ในการเล่นควาย.

เป็นแผ่นดินเดียว

ตัวอย่าง "อนึ่งแผนดินเมืองตรเนาวศรีบหาณครแลแผนดิน
เมืองดีลมาศไส้เปนแผนดีนเดียวแลว" (ประชุมจดหมายเหตุ. น.4)

ตามตัวอย่างนี้คำว่า แผ่นดิน หมายถึง "เมือง" และสำนวนว่า เป็นแผ่นดินเดียว มิได้มีความหมายว่า "มีพื้นดินดินติดต่อกันเป็นผืนเดียว" แต่มีความหมายโดยนัยว่า "เป็นไมตรีกัน" คือไปมาหาสู่กันได้ในเมืองของอีกฝ่ายหนึ่ง เหมือนกับเป็นเมืองของตนราวกับว่าเมืองทั้งสองนั้นเป็นเมืองเดียวกัน สมัยปัจจุบันไม่ใช้สำนวนนี้ แต่พูดว่า มีสัมพันธไมตรีกันเป็นต้น

ม้าสองปาก

ตัวอย่าง "มาตราหนึ่งมันรับทุกข์ว่าคดีต่างท่านยังไม่
เสร็จมันเวนให้เจ้าทุกข์นั้นมันผู้รับทุกข์ม้าสองปาก" (กฎ. 2 น. 170)

สำนวน ม้าสองปาก ตามตัวอย่างนี้แปลตามปริบท น่าจะมีความหมายว่า "ตลบตะแลง" คือ เชื่อคำพูดไม่ได้ แต่ไม่ปรากฏว่าเหตุใดจึงเทียบกับม้าสองปาก ถ้าพิจารณาเทียบกับสำนวน ลามม้าสองปาก ในสมัยปัจจุบันน่าจะหมายความว่า ผู้รับทุกข์นั้นทำให้เจ้าทุกข์ไม่มีทางสู้คดีได้ เหมือนลามม้าสองปาก แต่เนื่องจากในตัวอย่างนี้ไม่มีคำว่า ลาม สำนวนนี้อาจหมายความว่า ผู้รับทุกข์เป็นม้าสองปาก คือ พูดสองครั้งไม่ตรงกันเหมือนม้าที่มีสองปาก สำนวนนี้อาจเป็นสำนวนเปรียบทำนองเดียวกับนกสองหัวก็ได้

รบสู้เอาเมืองเป็นโลง

ตัวอย่าง "คุณพิพัฒน์ถามแล้วกราบทูลว่าไม่หนีหามิได้คิด
จะรบสู้เอาเมืองเป็นโลง" (จดหมายหลวงอุดม. น. 84)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า รบสู้เอาเมืองเป็นโลง น่าจะมีความหมายว่า "สู้ตาย" หรือ "เอาเมืองเป็นที่ตาย" สำนวนนี้สมัยปัจจุบันไม่ใช้

เพลาหน้าเหลาหน้าเขา

ตัวอย่าง "ไม่พอที่พอทางเอาเลยมาเป็นไปได้ จะมา
กลาวความวิวาทกันเมื่อเพลาหน้าเหลาหน้าเขา
อย่างนี้หาควรไม่ ชอบแต่จะช่วยกันคิดให้พร้อม
จัดแจงการรักษาบ้านรักษาเมือง" (จดหมายหลวงอุดม. น. 121)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า เพลาหน้าเหล้าหน้าเข้า น่าจะมีความหมายว่า "เวลาหน้าสิ่วหน้าขวาน, หรือ ยามคับขัน" ในวิทยานิพนธ์ของ นางสาววัลยา วิมุกตะลพ สำนวนนี้มีใช้ในความหมายอื่นคือ แปลว่า "อยู่ตอหน้าสำรับอาหาร" และได้ยกตัวอย่างจากเรื่องสามก๊ก ดังนี้

ตัวอย่าง "อยู่มาวันหนึ่งให้แต่งโต๊ะแล้วให้หาขุนนางผู้ใหญ่น้อยมา แลขุนนางทั้งปวงเกรงตั้งโต๊ะสิ้นก็พากันไปฉันสวนดอกไม้นั่งล้อมจะกินโต๊ะ ตั้งโต๊ะเห็นขุนนางพร้อมแล้วก็ถือกระบี่ออกมา จึงห้ามว่าอย่าเพอเสพย์สุรา เราจะปรึกษาราชการข้อหนึ่งก่อน... แล้วอองอุ้นจึงว่าวันนี้เป็นหน้าเหล้าหน้าข้าวอยู่ ถ้าจะปรึกษาซ้อราชการก็ให้งดไว้วันอื่นเถิด" (สามก๊ก. น. 41 - 2)

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่หนึ่ง สำนวนหน้าเหล้าหน้าข้าว ยังใช้ในความหมายตามตัวหนังสืออยู่ แต่ในสมัยรัชกาลที่สาม ใช้เป็นสำนวนความเปรียบมีความหมายในทางร้าย คือ "เวลาที่กำลังมีอันตราย, คับขัน"

เอาเลือดกับปู

ตัวอย่าง "อ้ายแขกมันตีรุกรันเอาแตกเข้าไป รับรบสู้อยู่กับบ้านเมืองหรืออย่างไร พระยาเทพเหลียวมาถามพระนรินทร์ ทรงตรัสว่ากลับผินหน้าไปถามหาเอาเลือดกับปูทำไม" (จดหมายเหตุวงอุดม. น. 130)

ตามตัวอย่างนี้สำนวนว่า เอาเลือดกับปู น่าจะแปลว่า "เคี่ยวเข็ญให้เขาบอกสิ่งที่เขาไม่รู้" ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนว่า หาเลือดกับปู แปลว่า "จะเอาสิ่งที่เขาไม่มีให้" แต่ไม่นิยมใช้ในความหมายว่า "เคี่ยวเข็ญให้เขาทำสิ่งที่เขาทำไม่ได้" อย่างในสมัยอยุธยา

6.6.2 สำนวนความเปรียบโดยตรง

สำนวนชนิดนี้ในสมัยอยุธยามีทั้งที่เหมือน คล้ายและต่างกับสมัยปัจจุบัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แก้วเท่าผลหมากสง

ตัวอย่าง "มีครุยทองครุยไหมเท้าใส่กองเชิง ปลายงามี
แก้วเท่าผลหมากสง" (ประชุมจดหมายเหตุ. น. 66)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาเปรียบเทียบ แก้ว ว่ามีขนาดเท่าผลหมากสง ความเปรียบนี้ในสมัยปัจจุบันไม่มีใช้ และคนรุ่นปัจจุบันส่วนมากไม่เข้าใจ จึงนับได้ว่าเป็นความเปรียบพ้นสมัย ในสมัยอยุธยาความเปรียบนี้คงทำให้เห็นภาพได้ดี เพราะการกินหมากเป็นประเพณีนิยมอย่างหนึ่งของคนไทย แต่ในสมัยปัจจุบันชาวไทยไม่นิยมการกินหมาก ศัพท์ที่เกี่ยวกับหมากจึงมีผู้รู้น้อยลง

หมากสง หมายถึง "หมากที่สุก หรือ แก่จัด มีสีส้มแดง" คำว่าหมากสงมีความหมายตามอักขราภิธานศรับท์ว่า "คือลูกหมากแก่สุกเปลือกแดง, เขาเรียกหมากสงเพราะเปลือกมันแดง" การที่สมัยอยุธยาเปรียบเทียบขนาดของแก้วกับขนาดของหมากสง น่าจะเป็นเพราะคนทั่วไปรู้ขนาดของหมากสงดีอยู่แล้ว

ช้างต่องาควายต่อเขา

ตัวอย่าง "เหตุว่าวิวาทกันเหมือนช้างต่องาควายต่อเขา
ต่างคนต่างตีฟันแทงต่อกัน" (กฎ. 3 น. 205)

ตามตัวอย่างนี้ในสมัยอยุธยาเปรียบการวิวาทกันว่า เหมือนช้างชนกัน หรือควายชวิดกัน คือทั้งสองฝ่ายต่างพยายามทำร้ายกันไม่ใช่ทำข้างเดียว สำนวนความเปรียบนี้ในสมัยปัจจุบันไม่ใช้ อาจเป็นเพราะคนสมัยปัจจุบันไม่ใกล้ชิดกับสัตว์พวกนี้อย่างสมัยอยุธยา เพราะช้างไม่ใช่สัตว์ที่ใช้ในการสงครามเหมือนสมัยก่อน และคนสมัยปัจจุบันก็ไม่ค่อยได้เห็นช้างชนกัน ส่วนควายก็มีใช้เฉพาะในชนบท คนในเมืองส่วนมากไม่เคยเห็นควายชวิดกัน สิ่งใดที่คนมิได้เห็นกันจนเป็นของชินตาแล้ว เมื่อนำมาใช้เปรียบเทียบก็ย่อมไม่เกิดภาพในใจ

สิ่งที่นำมาใช้เปรียบเทียบจึงต้องเป็นสิ่งที่คนทั่วไปคุ้นอยู่ในสมัยอยุธยา ช้างชนกันหรือควายชวิดกันคงเป็นสิ่งที่เห็นกันจนชิน จึงนำมาใช้เป็นเครื่องเปรียบเทียบเป็นสำนวน ช้างต่องา ควายต่อเขา ดังตัวอย่างข้างต้นนั้น

บ้าหอบฟาง

ตัวอย่าง "เพาะว่าเปนเขยตะไกญาติพี่น้องพ้องพันธุ์กัน เอง แลหาสิ่นมรดกนั้นดุจดั่งบ้าหอบฟาง ท่านจึ่งมิให้ตั้งไหมให้แก่กัน" (กฎ. 3 น. 51)

ตามตัวอย่างนี้ สมัยอยุธยาเปรียบเทียบญาติพี่น้องที่วิวาทกันด้วยเรื่องมรดกว่าเหมือน บ้าหอบฟาง คือเห็นของที่มีค่าน้อยว่าเป็นของที่มีค่ามาก การที่สมัยอยุธยาใช้สำนวนความเปรียบว่า บ้าหอบฟาง น่าจะเป็นเพราะ คนบ้า คือคนที่ทำการโดยขาดสติสัมปชัญญะแม้ของที่มีค่าน้อยมีราคาน้อย เช่น ฟางข้าว ก็เอามาโอบอุ้มไว้เหมือนเป็นของมีค่ามาก คนที่ทะเลาะวิวาทกันเพราะแย่งของที่มีค่าน้อย สมัยอยุธยาจึงเปรียบว่าเหมือน บ้าหอบฟาง ด้วยสำนวนว่า บ้าหอบฟาง ในสมัยปัจจุบัน ใช้เปรียบคนที่ชอบถือของพะรุงพะรังจนคนอื่นมองดูเกะกะ แต่ไม่ใช้เปรียบคนที่เห็นของมีค่าน้อยเป็นของมีค่ามากอย่างในสมัยอยุธยา ตามตัวอย่างนี้ บ้าหอบฟาง ใช้กับญาติพี่น้องที่วิวาทกันเพราะมรดก สมัยอยุธยาคงเห็นว่าความเป็นญาติพี่น้องกันมีค่ายิ่งกว่ามรดก การยอมทิ้งความเป็นญาติเสียเพื่อสิ่งที่มีค่าน้อย จึงเหมือนกับเป็นคนบ้าเพราะคนดีไม่น่าจะทิ้งของที่มีค่ามากเพื่อของที่มีค่าน้อย และเนื่องจากญาติที่ทะเลาะกันเพราะมรดกนั้นเป็นผู้พยายามแย่งสิ่งที่มีค่าน้อย จึงเปรียบได้กับ บ้าหอบฟาง

ยกภูเขา

ตัวอย่าง "หรือเป็นอย่างไรให้ได้ความจริงเป็นแน่ได้ จะสร้างพระทัยสิ้น ทรงพระวิตกลงนักหนา เหมือนกับยกภูเขาที่เดียว" (จดหมายหลวงอุดม. น. 141)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนความเปรียบว่า ยกภูเขา ซึ่งน่าจะแปลว่า "โล่งอก, สิ้นวิตก, หรือสบายใจ" ในสมัยปัจจุบันมีสำนวนคล้ายกันคือ เหมือนยกภูเขาออกจากอก แปลว่า "หายอึดอัด โล่งใจ"

รักเหมือนหนึ่งรักแก้ว

ตัวอย่าง "เขายังไม่เคยทางทะเลอุตส่าห์ถนอมกันไปให้ดี ให้มีจิตรักใคร่ไพร่พลเหมือนหนึ่งรักแก้ว ถ้าใช้สอยไม่ได้การแล้วก็ตัดหัวมันเสีย" (จดหมายหลวงอุดม. น. 93)

ตามตัวอย่างนี้สมัยอยุธยาใช้สำนวนความเปรียบว่า รักเหมือนหนึ่งรักแก้ว หมายความว่า "รักและถนอมเหมือนกับของมีค่า" สมัยปัจจุบันไม่นิยมใช้สำนวนนี้แล้ว

หวานราวกับน้ำตาลทราย

ตัวอย่าง "ทรงตรัสว่า มันว่ากล่าวเข้ามาหวานนักหนา ราวกับน้ำตาลทรายที่เดียว" (จดหมายหลวงอุดม. น. 57)

ตามตัวอย่างนี้ สมัยอยุธยาใช้สำนวนความเปรียบว่า หวานราวกับน้ำตาลทราย สมัยปัจจุบันนิยมใช้สำนวนความเปรียบว่า หวานราวกับน้ำตาลไม่ใช้เฉพาะว่าเป็น น้ำตาลทราย อย่างในสมัยอยุธยา

หักไฟหัวลม

ตัวอย่าง "ถ้าคิดทำให้เป็นอย่างนี้ไปได้ เหมือนกับหักไฟหัวลมที่เดียว" (จดหมายหลวงอุดม. น. 320)

ตามตัวอย่างนี้ สมัยอยุธยาใช้สำนวนว่า หักไฟหัวลม มีความหมายว่า "รีบทำลายเหตุร้ายเสียแต่ต้นก่อนที่เหตุร้ายนั้นจะขยายใหญ่โตขึ้น เหมือนกับรีบดับไฟเสียก่อนที่ลมจะพัดมาและทำให้ไฟนั้นลุกลามมากขึ้นจนดับไม่ได้" ในสมัยปัจจุบันนิยมใช้สำนวนว่า ตัดไฟต้นลม ไม่นิยมใช้ว่า หักไฟหัวลม.